

Mráv Zsolt

KÖZÖLETLEN RÓMAI SZARKOFÁG LELETEK A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN I.

Feliratos római szarkofág Camponából (Budapest XXII, Nagytétény, Angeli u. 25)

A tanulmány célja Fülep F. és Burger A. által 1961-ben, Nagytétényben feltárt szarkofág közlése és komplex vizsgálata. A szarkofáglelet értékelése részletesen foglalkozik a szarkofág megtalálásának körülményeivel, szobrászati díszítésének és feliratának elemzésével, keltezésével. Bár a késő római temetkezésre másodlagosan felhasznált szarkofágot kifosztották, mellékleteiből megmaradt egy filigrán technikával és granulációval díszített aranygyűrű valamint egy csontfésű néhány töredéke. A szarkofág topográfiai viszonyának meghatározása végezt sor került Campona késő római temetőire vonatkozó mai ismeretanyagunk lehető legteljesebb összegyűjtésére, beleértve az általában késő római temetkezésre ismét felhasznált szarkofágokat is.

Kulcsszavak: *Campona, Nagytétény, szarkofág, felirat, arany gyűrű, csontfésű, temető*

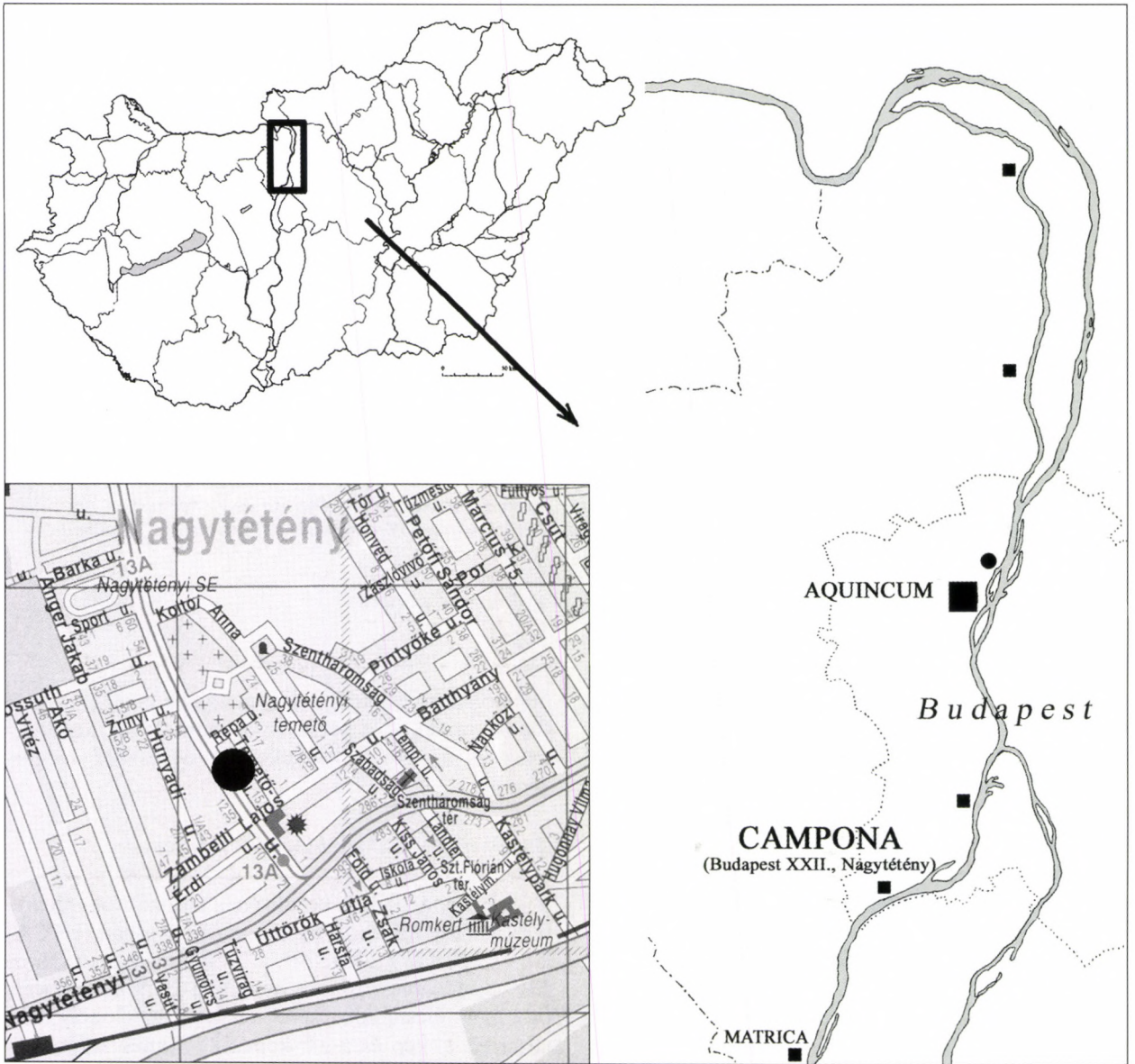
Római kő szarkofágok előkerülése, ha azok feliratosak vagy bolygatatlanok, ritka alkalomnak számít a római provinciák, így Pannonia régészetében is. Az utóbbi évtized intenzív ásatási tevékenységének köszönhetően azonban a pannoniai tartományok mai Magyarországra eső területéről 9+3 szarkofáglelettel gazdagodtunk, amely az eddig ismertté vált közel kétszáz pannoniai szarkofág számához képest nem is kevés: 1998-ban Brigetióban, a MOL Rt Finomítójának területéről 3 szarkofág (BORHY–SZÁMADÓ 1999, 4–18; BORHY 2000, 253–256; BORHY 2006, 148–149 kat. 188–190); Tatáról 1 gyermekszarkofág (CSEH–LÖRINCZ 2008); 2001-ben 2, egymás mellett fekvő szarkofág Répceszentgyörgyről (KISS–SZILASI 2000–2001); 2002-ben Budaörsön a római vicus temetőjének 283. sírjából 1 szarkofág (MRÁV–OTTOMÁNYI 2004, 49–98); 2003-ban pedig Aquincumban további 2 szarkofág került elő (LÁNG 2004, 102–103, 8. kép; LASSÁNYI–ZSIDI 2004, 80, 78 7. kép; ld. még több, újkorban felhasznált szarkofágot a Római Strandfürdő területéről: LÁNG 2001, 92).

Az új leletek mellett fontos azoknak a régi, közöletlen szarkofágleleteknek a tudományos feldolgozása és közzététele is, amelyek ajándékozás, vétel vagy ásatás útján kerültek a Magyar Nemzeti Múzeum Római Gyűjteményébe. Ezek sorában elsőként Fülep Ferenc és Burger Alice által 1961-ben, Nagytétényben feltárt de máig közöletlen feliratos szarkofággal foglalkozom, amelyre a Corpus Inscriptionum Latinarum III² munkálatai során figyeltem fel. Camponából ez az

ötödik ismert szarkofáglelet, amelynek közlése azért is fontos, mivel ott a kevés korai szarkofágok közé tartozik és a későbbi temetkezése is részben megőrződött.

A lelőhely és az előkerülés körülményei

A Budapest XXII. kerületéhez tartozó Nagytétényben, az Ady Endre, 1961-től Angeli utcában (UTCA-NÉVLEXIKON 2004, 70), a 25. házszám alatt (Hrsz. 146), Lindenmayer János kertjében 1959 novemberében gyümölcsfa ültetésébe kezdtek (a lelőhely fekvését ld. 1. kép és a 24. képen 8). Ennek során a fa ültetését végző Winkler Ferenc egy nagyobb kőlapba ütközött és azt cca. 2,5 m hosszan kibontotta. 1959. november 23-án a nagytétényi református lelkész telefonon értesítette az előkerült köemlékről a nagytétényi Kastélymúzeumot, ahonnan M. Geszti Eszter szállt ki a helyszínre. A Magyar Nemzeti Múzeum (továbbiakban MNM) Régészeti Adattárában őrzött, 1960. január 11-én kelt, Fülep F.-nek címzett jelentésében részletesen leírta a köemlék előkerülésének körülményeit és azt a képet, amely kiszállásakor a helyszínen fogadta (Geszti E. jelentése és rajzai, egybefűzve Burger A. későbbi jelentésével megtalálható a MNM Régészeti Adattárában, ltsz.: XIII. 313/1961). A kertben a felszíntől 50–62 cm mélyen egy teljes hosszában kiásott, de hosszanti szélei mentén még a föld alatt levő szarkofágfedelelet talált. Mellette egy letörött, közepakrotezionos tetődarab feküdt, amelyet még Winkler F.

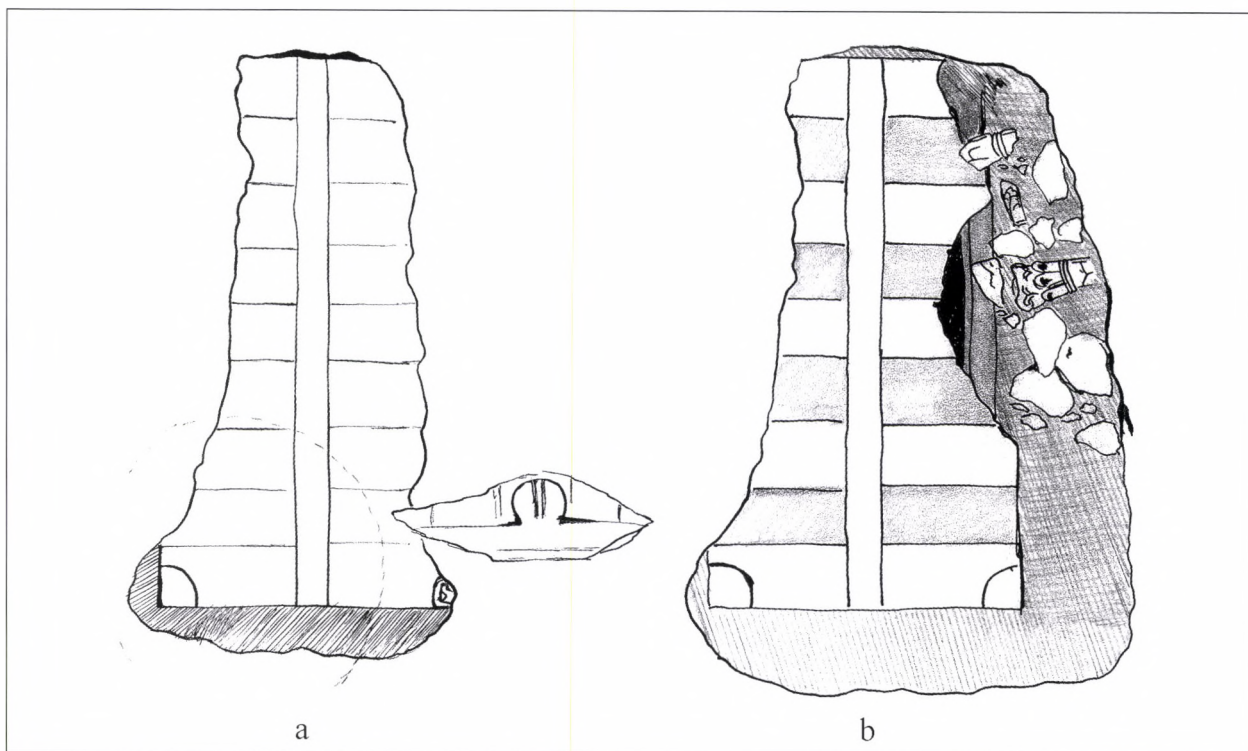

1. kép Nagytétény, Angeli u. 25. A szarkofág lelőhelye
Abb. 1 Nagytétény, Angeli u. 25. Fundort des Sarkophags

emelt ki a gödörből és tett a tető mellé. A szarkofág állapotáról helyszíni rajzot is készített (2. kép a). Mivel a fedelet egy helyen áttörték és a fedőt rögzítő kapcsok is hiányoztak joggal következtetett arra, hogy a szarkofág kirabolt lehet. M. Geszti E. 1960. január 8-án ismét kiment a helyszínre és – a láda fekvését megállapítandó – a tető alatt egy szakaszon kibontotta a szarkofág jobb oldalát. Ennek során a sírrablás helye is feltárássra került. Kiderült, hogy az egyik sarokakroteriont letörték, és a kifosztás helyére további kődarabokat és faragott kőemlékeket dobáltak, köztük két „sírépitményhez tartozó” oszlopfüőt (amelyek azóta

elveszték). Erről az állapotról Geszti E. ugyancsak rajzot készített (2. kép b). A tél és az év végi költöztetési bonyodalmak miatt a szarkofág feltárását elhalasztották és csak az előkerült részeket téliesítették. 1960. februárjában Burger A. is járt a helyszínen, visszatakartatta földdel a szarkofágot és javaslatot tett a feltárás módszerére.

A szarkofágfeltárássra csak 1961. március 20–24 között került sor, összekötte a Kancsó, ma Hugonay Vilma utca lekövezése miatt akkor végzett leletmentéssel (a szarkofágot említi: FÜLEP 1968, 365; GESZTI 1970, 36). A feltárást Fülep F. vezette, Bur-

2. kép Nagytétény, Angeli u. 25. a: M. Geszti E. rajza a gyümölcsfaültetés során előkerült szarkofágról, az első kiszállása idején (szaggatott vonal jelöli a fa számára ásott gödröt); b: A szarkofág rajza 1960. január 8-án, miután M. Geszti E. kibontotta a szarkofág oldalát és a kifosztás helyét

Abb. 2 Nagytétény, Angeli u. 25. a: Zeichnung von E. M. Geszti vom beim Obstbaumpflanzen entdeckten Sarkophag bei der Erstbesichtigung (die gestrichelte Linie bezeichnet die Grube für den Obstbaum); b: Zeichnung des Sarkophags am 8. Januar 1960, nachdem E. M. Geszti die Seite des Sarkophags und die Stelle der Beraubung freigelegt hatte

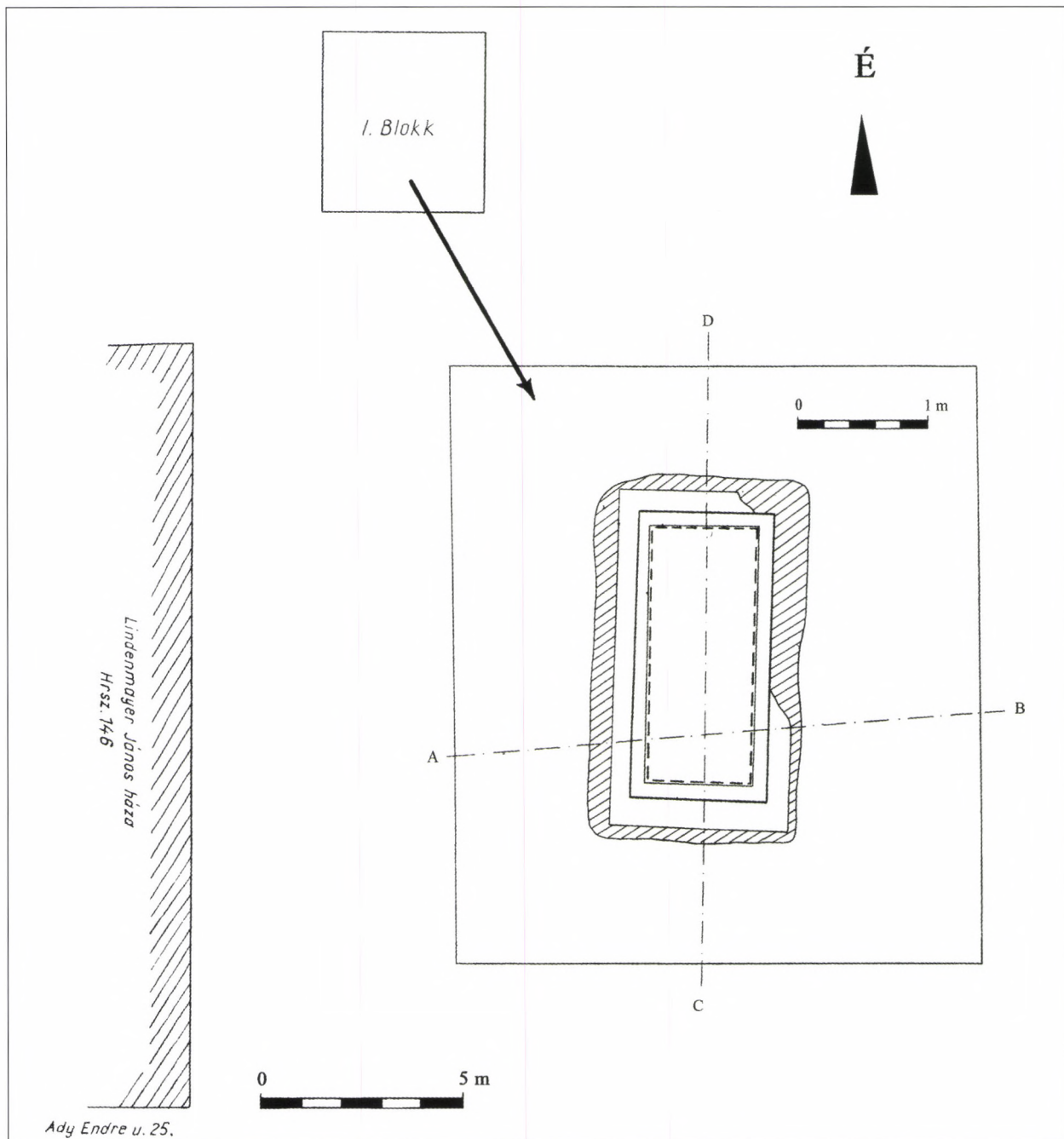
ger A. közreműködésével. Az ásátás naplója a fotó- és rajzdokumentációval együtt a MNM Régészeti Adattárban található (ltsz.: XIII.314/1961).

Fülep F. a szarkofág köré egy 4,5 x 4 m nagyságú, kelet-nyugat tájolású szelvényt nyitott. Ebben megtalálták a szarkofág beásásának téglalap alakú foltját (3. kép), amely arra utal, hogy a szarkofág nem a földbe süllyedt, hanem számára egy gödröt ástak, amelybe a szarkofág behelyezését követően a kiásott földet visszatemetették. Fülep F. megállapította azt is, hogy „ez a betemetés a szarkofág oldalának magasságáig jött fel, tehát a szarkofág teteje feltehetően kilátszott a földből” (ugyanazt figyelték meg a répceszentgyörgyi szarkofágok esetében is: KISS–SZILASI 2000–2001, 87 és 89 II. tábla). M. Geszti E. azonban felhívta a figyelmet, hogy az akkor 50–62 cm mélységben fekvő szarkofágnak nem ez a tényleges mélysége, mivel a „a tulajdonosok elmondása szerint az 1930-as években lehordtak a kert területéről egy földréteget”. A teljesen feltárt szarkofágról több helyszíni fotó is készült (4–5; 7. kép). Március 22-én emelték le a szarkofág fedelét. A belsejébe került földben, a rablás helyénél behullott kődarabokat találtak,

amelyek a szarkofágtető áttörésekor kerülhettek a ládába. A szarkofágban két csontváz feküdt, feldúlt állapotban. A mellékletek közül csak a sírrablók által figyelmetlenségből vagy érdektelenségből otthagytott tárgyak maradtak meg, egy aranygyűrű, két kisméretű kerámiatöredék, egy vasszög és egy széttörött csontfésű darabjai (a temetkezéshez és mellékleteihez részletesen ld. alább és a 17. képet). Március 24-én a Honvédség segítségével kiemelésre került a szarkofág (6. kép), amelyet először a nagytétényi Kastélymúzeum udvarára szállítottak, majd az ott kialakított római kőtárába került. (A Magyar Nemzeti Múzeum letétjeként a 18. szám alatt ma is itt őrzik, ahol 2008 májusában leírtam; ltsz.: MNM RR 83.25.3.) A szarkofág lelőhelye felett ma egy garázs található.

A szarkofág

A szarkofág fedele: A helyi mészkőből faragott szarkofág fedő a sír kifosztásakor megsérült (7. kép). A fedelet homlokzati részének középtáján törték át, letörve ugyanekkor a jobb oldali sarokakrotériont is. (A fedélnek a szarkofág mellett megtalált, letörött

3. kép A szarkofág feltárására Fülep F. által nyitott szelvény helyzete az Angeli u. 25. ház udvarán és a feltárt szelvény, benne a szarkofággal. Jól látszik a szarkofág számára ásott gödör körvonala

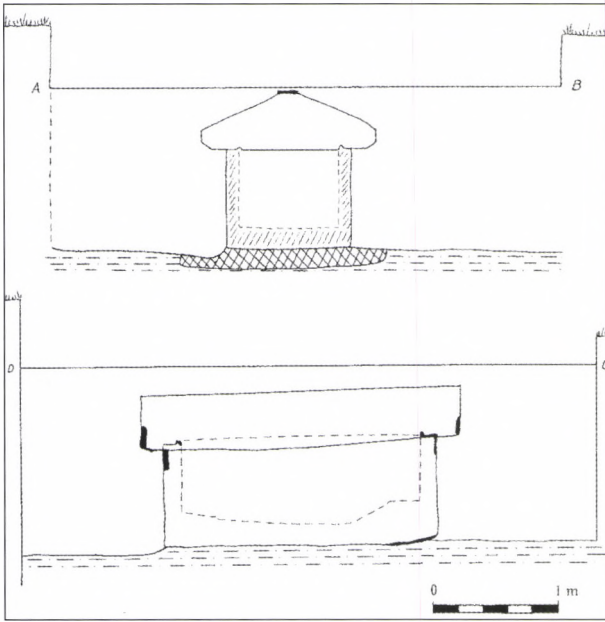
Abb. 3 Lage des von F. Fülep geöffneten Segments zur Freilegung des Sarkophags im Hof von Angeli u. 25. und im März 1961 freigelegtes Segment mit dem Sarkophag darin. Der Umriss der für den Sarkophag gegrabenen Grube ist gut zu erkennen.

darabjait a jelentések alapján a kiegészítés céljából ugyan megőrizték, azonban később a restaurálás nem történt meg és a külön maradt töredékek mára elkallódtak.) A fedél háztető alakú (méretei: h.: 253,3 cm; sz.: 137,8 cm; m.: 44,3 cm), gerincét 15,5 cm

széles sávban vízszintesre faragták. Felületét mindkét oldalán öt, lefelé egyre jobban kiemelkedő, párhuzamos, díszítetlen téglalap tagolja kilenc, közel azonos méretű mezőre, amely a háztetők tegulával való lefedését utánozza. Eredetileg a fedél mind a négy

4. kép Nagytétény, Angeli u. 25. A szarkofág helyzete a feltárt szelvényben
Abb. 4 Nagytétény, Angeli u. 25. Lage des Sarkophags im freigelegten Segment

5. kép Nagytétény, Angeli u. 25. A feltárt szelvényről és a szarkofágról készült két metszetrajz
Abb. 5 Nagytétény, Angeli u. 25. Zwei Schnittzeichnungen von Segment und Sarkophag

sarkán díszítetlen gömbszelet alakú sarokakroterionok voltak, a homlokzati oldal jobb akroterionja azonban letört és elveszett, a bal oldali teteje pedig megsérült. A fedél hosszanti oldalainak közepén, a kiemelkedő középső sáv peremére egy negyed gömb alakú középakroteriont faragtak, amelyet a homlokzati oldalon a sír kifosztásakor, a fedő egy nagyobb darabjával együtt letörték. Bár ez a töredék elveszett, néhány ásatási fotón tisztán felismerhető, hogy a középakroterion homlokzati oldalát középtengelyében egy keskeny függőleges vonal díszíti (4. kép). A szarkofágfedő ferde tetőrésze alatt egy 9 cm magas díszítetlen függőleges sáv fut körbe, amelyet ferde sikkal vezettek át a láda oldallapjainak, átlagosan 7,5 cm-rel beljebb levő pereméhez. A tető teljes felületét, eltüntetve a kő természetes egyenetlenségeit stukkóval borították, amelynek nyomai a mélyedésekben felismerhetők. A fedél az Aquincumban és környékén előkerült szarkofágok fedeleinek legelterjedtebb típusát képviseli. (Középakroterionja van például a következő aquincumi lelőhelyű, főleg Severus-kori szarkofágoknak: KUZSINSZKY 1900, 36 Nr. 26; NAGY L. 1945, 537–538. A brigetiói szarkofágokkal ellentétben a középakroterionok ezeknél általában díszítetlenek. Egy budaörsi, hasonló fedéllel rendelkező szarkofág középakroterionjára azonban egy három levélre bomló, vörös festéssel kiemelt növényi motívumot faragtak: MRÁV–OTTOMÁNYI 2004, 52.) A sír lezárását a fedél és a láda összekapcsolásával az

oldalakon eredetileg két, végein ólomba ágyazott vaskapocs szolgálta, ezeket azonban a másodlagos betemetkezés előtt, a 3. századi sír felnyitásakor eltávolították (8. kép). Mivel a későbbi temetkezés során a szarkofágot a földbe ásták, ezért azt már vaskapoccsal nem volt szükséges lezárni. A kapcsoknak ezért csak a fészkei őrződtek meg. A láda oldallapjainak tetején egy perem fut körbe, amely a fedél elmozdulását gátolta.

A szarkofág ládája: A ládát egyetlen hasáb alakú mészkő tömbből faragták ki, amelynek mérete: h.: 216 cm, sz.: 103 cm, m.: 81,8 cm (9. kép). Az előlapjának vastagsága 10,5 cm, belső oldalain a feltárásakor még habarcsborítás nyomai látszódtak. A láda 57,3 cm mélységben kifaragott belsejében, a fenék jobb oldalán egy ferde fejpárnát is kialakítottak. A szarkofág hármasszós homlokzati oldalának közepére került a fekvő téglalap alakú feliratos mező, amelyet két szélén bonyolult vonalvezetésű norico-pannoniai volutamotívum határol. A felirat két oldalán egy-egy fülkét találunk, amelybe emberi alakokat ábrázoló egészalakos reliefszeket faragtak. A fülkék külső szélei igazodnak a szarkofág ferde oldaléleihez, így ugyancsak enyhén ferdek.

A bal szélső, felül norico-pannoniai voluta ívével lezárt, íves háttérű fülkében (sz.: 28,6 cm; m.: 62 cm) egy idősebb nő látható (magassága 56,8 cm) (10. kép). A nő közvetlenül a fülke alján áll és nem oltárszerűen kiképzett talpuzaton (a posztamensekre állított alakokhoz ld.: NAGY 1928, 88–89). A festés alapjául szolgáló stukkóborítás nyomai több helyen, így a mészkő természetes lyukaiban, de az arc mélyedéseiben is megőrződtek. A hölgy középen elválasztott, oldalt hátrafésült, hátul minden bizonnyal kontyba fogott frizurát visel, amely füleit részben takarja. Idősebb korát jelzi az orr-ajak közti ráncok hangsúlyos ábrázolása. Bal kézfejjével alulról egy nagyobb dobozt tart, amelyből jobb kezével kiemel valamit. A nőalak kifaragását nem fejezték be, deréktől lefelé ugyanis a ruharedők kidolgozatlanok maradtak és a relief a lábfejeknél is csak durván lenagyolt. Ruhája (*tunica* a fellette viselt *pallával*) hosszú, földig érő. Mindössze egyetlen redőt jeleztek, amely a nyakkivágástól ferdén két keble közé fut. Bal oldalán a földön egy derekáig érő, álló hasáb alakú tárgy látható. A hasábot két vízszintesen vésett vonal tagolja három részre: enyhén csonka gúla lakú alacsony lábazatra, magas középső részre és ugyancsak keskeny coronára. A középső részén geometrikus díszítés, a bevéssett vonalak a négy sarokban négyzetet kijelölve kereszt alakot rajzolnak. Amennyiben a kérdéses tárgy egy oltár (formája, mérete ennek megfelelne), úgy elképzelhető, hogy az alak kezében *acerrát* tartva áldoz (talán egy síroltáron az elhunyt emlékének vagy halotti szellemének?). Ha

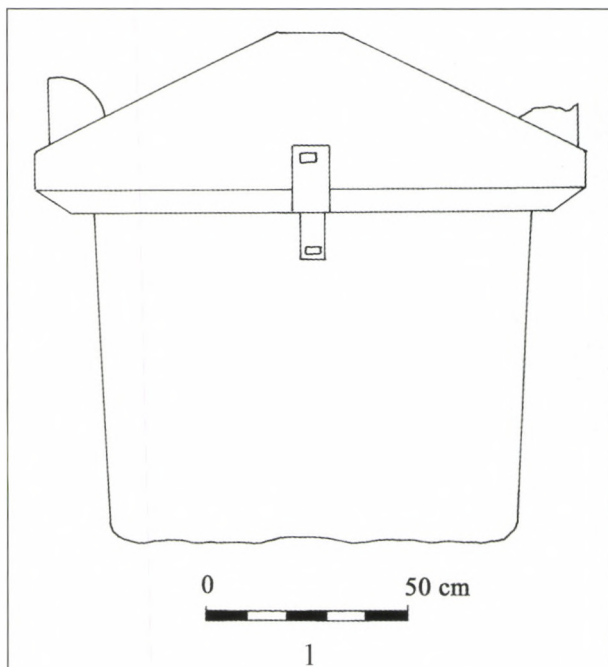
6. kép Nagytétény, Angeli u. 25. A szarkofág kiemelése 1961. március 22-én
Abb. 6 Nagytétény, Angeli u. 25. Herausheben des Sarkophags am 22. März 1961

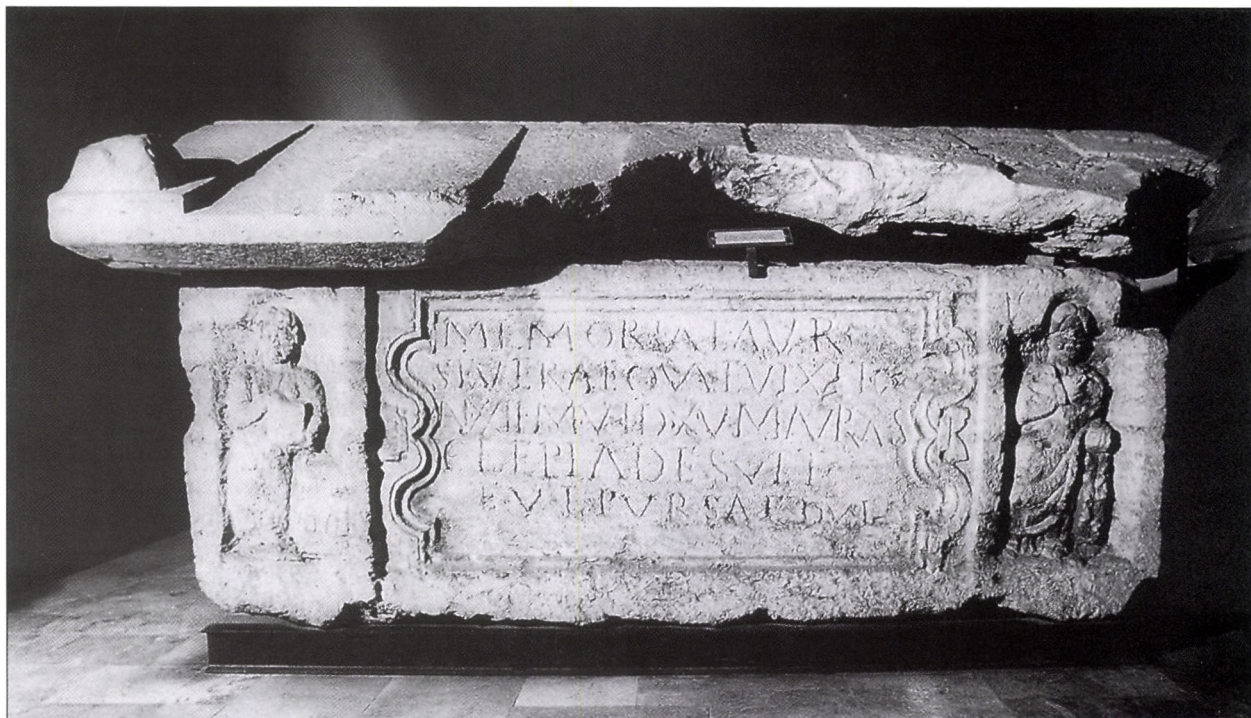
7. kép A szarkofág áttört fedele a feltáráskor
Abb. 7 Nagytétény, Angeli u. 25. Der durchgebrochene
Sarkophagdeckel bei der Freilegung

viszont a relief hétköznapi életből kölcsönzött jelenetet ábrázol, akkor a nőalak kezében ládikát tart, a lábánál levő tárgy pedig ez esetben egy bútordarab (szekrény?, komód?) lehet. Úgy tűnik, hogy a jobb könyökével a testéhez szorít egy egyenes tárgyat (pálcat?), amelynek vége kilátszik a könyöke alól. A pálca másik vége a bal karjának könyökhajlatában támaszkodik.

A jobb oldali fülke tetejének záródása a bal oldaliéhoz hasonló, lendületes norico-pannoniai hullámvonal, de annál valamivel határozottabb kontúrokkal (11. kép). A háttér kiképzése íves, teknőszerű. A fülke méretei: sz.: 29,5 cm; m.: 62 cm, mélysége 3,5 cm. A jobb fülkében egy fiatalabb nő álló alakját faragták ki, amely a bal oldalival ellentétben teljesen elkészült. Ő is középen elválasztott oldalt hátrafésült frizurát visel, amely a füle felső részét takarja. Fiziognómiája nagyon hasonlít a másik nőalakéra, bal szeme erősen kidülledt. A száj szegletében határozott, de némileg túlhangsúlyozott vonalakat találunk. Ruhája mélyen és

8. kép 1: A szarkofág bal oldalának rajza; 2: A szarkofág
lezárására szolgáló vaskapocs helye
Abb. 8 Nagytétény, Angeli u. 25. 1: Zeichnung der linken
Seite des Sarkophags; 2: Stelle der Eisenklammer für die
Schließung des Sarges

9. kép A szarkofág homlokzati oldalának fotója (Fotó: O. Harl)
Abb. 9 Nagytétény, Angeli u. 25. Foto der Frontseite des Sarkophags (Fotó: O. Harl)

gazdagon redőzött. A *palla* alját bal kezén átveti, végének párhuzamos redői függőlegesen hullanak majdnem egészen a földig. A földig érő *tunica* alól két lábfeje kilátszik (a római nők *tunicá*ból és *pallá*ból álló viseletéhez: SCHOLZ 1992; GOLDMAN 1994, 228; BÖHME-SCHÖNBERGER 1997, 27–29; a *togatae feminae*hez: MIGOTTI 2005, 375–378; MIGOTTI 2007, 66–73). Az alak jobb kezét a bal melle elé emeli, karját csuklóig a pallába burkolta. Bal kezében kisméretű ládikát, egy ékszeres dobozt, míg jobb kezének egymás felé fordított hüvelyk- és mutatóujjának keces mozdulatával egy apró tárgyat, valószínűleg gyűrűt, esetleg fülbevalót tart. Az ékszeres dobozából valamelyik ékszereit kiemelő nőalak nem ismeretlen a 3. századi Pannonia síremlékplasztikájában. A camponai ábrázolás és mozdulat legközelebbi párhuzama egy hegyesdi (Veszprém megye) sztélén ismerhető fel, ahol egy leány ékszerdobozából gyűrűt húz elő (CSIR U VIII 77 Nr. 96 = RIU 313) (12. kép 2). Egy aquincumi szarkofág bal fülkéjében a nőalak kezében kinyitott fedelű hengeres dobozát tart, benne gyöngysorral (NAGY 1950, 308 7. kép) (12. kép 1). Az alsóhetényi erőd falából kibontott márvány sírkőtöredéken ugyancsak egy olyan jelenetet ábrázoltak, amelyen egy 3. századi ékszert viselő nő kinyitott dobozkájából gyöngysort húz elő (12. kép 3). Míg – elsősorban bennszülött viseletű – leányok és asszo-

nyok a társadalmi elvárásoknak megfelelően általában guzsalyt (PÁSZTÓKAI-SZEŐKE s. a.) vagy semleges, esetleg többletjelentést is hordozó tárgyakat tartottak a kezükben (gyümölcs, madár, virág), addig ezek mellett a 3. századtól az elhunyt nők ábrázolásában a női identitás egy másik aspektusának hangsúlyozása is megjelenik, amely már nem az elhunyt dolgosságát, szerénységét és egyéb női erényeit, hanem elsősorban a szépségét és nem utolsó sorban gazdagságát hangsúlyozza (az ékszerek, mint a társadalmi státusz kifejezői: STOUT 1994, 77–100). Nem véletlen, hogy az ékszereivel hivalkodó nők ábrázolásai jellemzően fiatalon, szépségük teljében elhunyt, még férjezetlen leányokat jelenítenek meg, akiket a szüleik temettek el. (A nagytétényi szarkofág jobb fülkéjében kifaragott Aurelia Severa például 22 évesen, a hegyesdi sírsztélé elhunytja, Iulia Dubitata pedig 20 éves korában halt meg. Mindkettőjük síremlékét szüleik állították. Az aquincumi felirat nélküli szarkofág fülkéiben azonban házaspárt faragtak ki. A gazdagabb családból származó fiatal leányok sírjaiba ezeket az ékszereket gyakran el is helyezték: MARTIN-KILCHER 2000, 65.) Ez az ábrázolási mód tovább él a késő antik művészetben is, elég itt csak a trieri palota Constantinus-kori (Kr.u. 326 előtti) mennyezetfestményének egyik kazettájára utalnunk, amely a császár egyik lányát (?) ábrázolja (WEBER

10. kép A szarkofág bal oldali fülkéje idősebb nőalak félkész reliefjével

Abb. 10 Nagytétény, Angeli u. 25. Linksseitige Nische des Sarkophags mit dem halbfertigen Relief der älteren Frau

1984, fig. 15; SIMON 1986; STUART 1994, 80 fig. 5.4). Az ábrázolás eredetét a magánházakat díszítő, a család mindennapi életéből kölcsönzött jelenetekben kereshetjük, ahol éppen a 3. századtól lesz egyre kedveltebb a szépítkező, magát felékszerező úrnő ábrázolása (ld. például: Sidi Ghrib, fűrdőmozaik: EN-NABLI 1986, 42–44 pl. XIV; Carthago: BLANCHARD-LEMÉE-ENNAIFER-SLIM-SLIM 1996, 169–170 Fig. 120–121).

A két oldalt fülkékben álló alakokkal keretelt feliratok Pannoniában különösen gyakran fordulnak elő, legnagyobb számban a Severus-korban vagy annál később készült sírépítményeken (sarokelemek közöttük feliratos *tabula*) és nem utolsó sorban szarkofágokon (MRÁV-OTTOMÁNYI 2004, 55–57). Ezen kívül egy főleg építési feliratokból álló csoport is elkülöníthető, amelyekre elsősorban a feliratos mező szélein kialakított, enyhén előreugró fülkék, másodsorban a bennük kifaragott Victoria alakok a jellemzők (MRÁV 1997–1998, 306–310; MRÁV-OTTO-

11. kép A szarkofág jobb oldali fülkéje, egy dobozból ékszert kiemelő fiatalabb nő, valószínűleg az elhunyt Aurelia Severa alakjával

Abb. 11 Nagytétény, Angeli u. 25. Rechtsseitige Nische des Sarkophags mit der Gestalt einer jüngeren Frau, die einer Kassette Schmuck entnimmt, wahrscheinlich der verstorbenen Aurelia Severa

MÁNYI 2004, 56, különösen a 36 j.; MRÁV 2005, 140–150; másképpen és eltúlzott kritikával: KOVÁCS 2001, 234–235). Az emberek vagy istenek alakjait magába fogadó fülkék alkalmazása – főleg templomok frizében vagy építési feliratok két oldalán – a Severus-kori építészet egyik jellemző vonása. (A templomok frizénél a fülkéket az oszlopok, illetve pilaszterek tengelyébe helyezték. A fülkékkel tagolt frizzel épült a savariai Iseum [MRÁV 2005] és a tébessai ún. Minerva templom [DE ROCH 1952, 27–32]. Mindkettő a Severus-korra keltezhető, akár csak a Róma városi *arcus argentariorum*, amelynek feliratát fülkékben álló Hercules és eredetileg talán Liber pater alakjai keretelték: DIEBNER 1993, 105–106; felirata: CIL VI 1035 = 31232 = ILS 426.) A Nagytétényben talált szarkofág is azoknak a pannoniai

1

2

3

12. kép 1; Nő kezében kinyitott fedelű hengeres ékszerdobozkával egy aquincumi szarkofágon (NAGY 1950, 308 7. kép után); 2: Ékszerdobozából gyűrűt előhúzó leány egy hegyesdi sírsztélé képmezőjében (CSIR U VIII 77 Nr. 96 = RIU 313 után); 3: Gyöngysorát ékszerdobozából kiemelő nő reliefje egy alsóhetényi márvány síremlék töredékén

Abb. 12 Nagytétény, Angeli u. 25. 1: Frau mit einer zylindrischen Schmuckkassette mit geöffnetem Deckel auf einem Sarkophag aus Aquincum (nach NAGY 1950, 308, Abb. 7); 2: einer Schmuckkassette einen Fingerring entnehmendes Mädchen im Bildfeld einer Grabstele von Hegyesd (nach CSIR U VIII 77 Nr. 96 = RIU 313); 3: Relief einer Frau, die einer Schmuckkassette eine Perlenkette entnimmt, auf einem Grabmalfragment von Alsóhetény

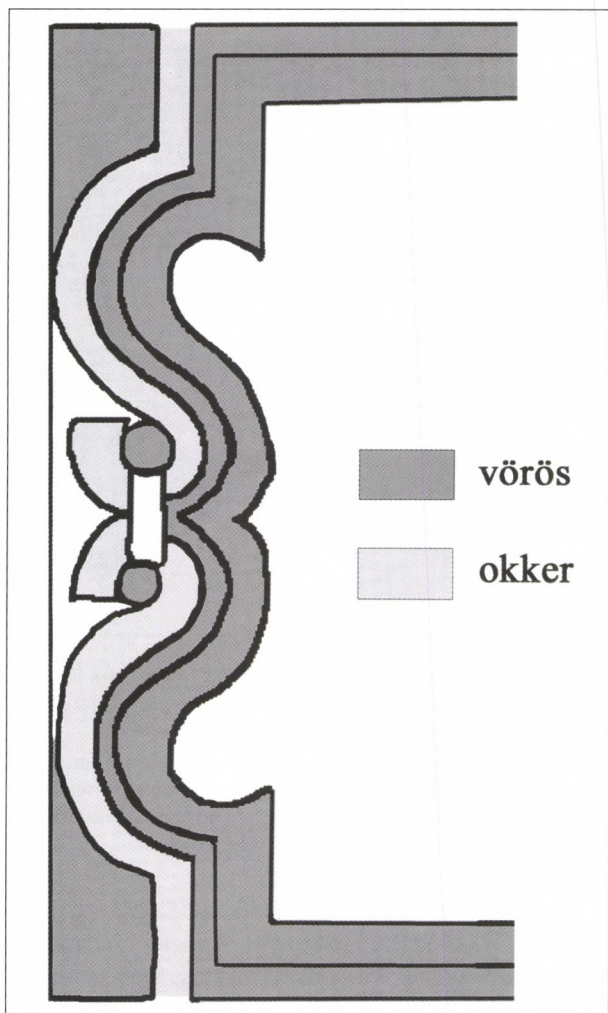
szarkofágoknak a csoportjába tartozik, amelyeknél a hármas tagolású homlokzati oldal feliratot keretelő szélső mezőit fülke alakúra képezték ki, s ezekben a fülkékben embereket, általában az elhunytakat vagy az őket eltemető személyeket illetve mitológiai alakokat (héroszt, táncoló szatüroszt és menádot, Attist, Erószt, Amort és Pszühét, Ganümédészt és Lédát) ábrázoló reliefeket faragtak (e szarkofágtípushoz és eredetéhez összefoglalóan: ERDÉLYI 1974, 62–63; KOCH–

SICHTERMANN 1982, 323–332; KOCH 1993, 135–136; POCHMARSKI 1998, 182). A pannoniai szarkofágok homlokzatának hármas beosztása nem helyi fejlődés eredménye, hanem Észak-Itáliából vezethető le (GABELMANN 1977, 234–235; KOCH–SICHTERMANN 1982, 329, 332; KOCH 1993, 136; POCHMARSKI 1998, 182). Ez a beosztás Pannoniában különösen a Severus-korban virágzó határmenti városok és települések (első sorban Brigetio,

Aquincum és Intercisa) szarkofágplasztikájára jellemző, de a provincia belsejében (főleg Poetovioiban: DJURIĆ 2001, 47–62; és Sisciában: MIGOTTI 2005, 370–372; további dél-pannoniai darabok: DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1983, 155–156 Tab. 22–25; CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ 1965, 90–91) és kőosuariumokon (DIEZ 1948, 168–169, legutóbb MIGOTTI 2005, 372–378) is előfordul. A nagytétényi szarkofág egy Aquincumban működő, jó minőségű szarkofágokat (is) gyártó kőfaragóműhelyhez köthető.

A szarkofág felirata

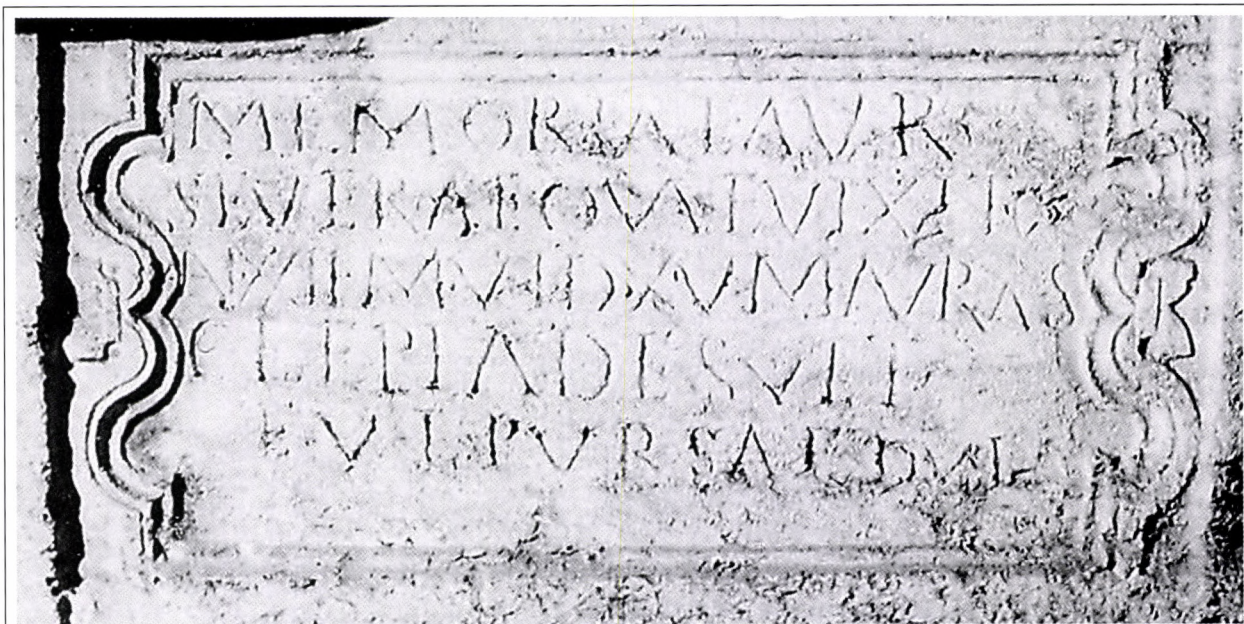
A homlokzati oldal középső részén találjuk a feliratos *tabulát*, amelyen stukkóval való borítás és festés nyomai is felismerhetők. A feliratos mezőt fordított

13. kép A feliratos mező két oldalát lezáró norico-pannoniai volutamotívum rajza
Abb. 13 Nagytétény, Angeli u. 25. Zeichnung des beide Seiten des Inschriftenfeldes abschließenden norisch-pannonischen Volutenmotivs

cymatium kíséri, amelyet a két oldalon az ún. norico-pannoniai volutamotívumok egy egyedi, bonyolult vonalvezetésű, mindeddig pontos párhuzam nélküli változata díszíti. A csavart cymatium a feliratos mező vízszintes középvonalára tengelyesen szimmetrikus. Az alsó és felső szélétől függőlegesen indul, majd egy S alakú hullámot ír le. Ezek a hullámok egy rövid egyenes szakasz után kifelé ívelnek, majd visszafordulva középen érintik egymást. A találkozási pontjuknál egy szalag fogja őket össze, amely után ellentétes irányú ívbe fordulnak. Végük vízszintes, egyenes vonallal záródik (13. kép). Ez a csavart cymatium a leggyakoribb volutatípusok (mint POCHMARSKI 2001, 1, 8–9 típusok) vonalvezetésének egy inverz változata. Hasonló, de sok részletben eltérő vonalvezetésű cymatiummal faragtak többek között egy savariai processio jelenetet (STEINDENKMÄLER 1971 Kat. Nr. 88 Abb. 71; TÓTH 1975–1976) és egy, alsóhetényi erőd falából kibontott, dioszkurost ábrázoló sarokkő felső lezárását (BESZÉDES 1996, 147–148). A további párhuzamok is jellegzetesen nyugat-pannoniaiak és noricumiai (MODRIJAN–WEBER 1965, Kat. Nr. 152, 188). Ezek azonban felső keretmotívumok, így hiányzik a két volutaív találkozásának szalaggal való összefogása és visszakunkorodása. A nagytétényi norico-pannoniai cymatium S alakú hullámainak középre eső ívei egy kis kör alakú mezőt fognak közre, amelybe a bal oldalt egy-egy vörösre festett szegfőjet utánzó gombot faragtak ki, míg a jobb oldalt csak két kerek lyukat találunk. A voluta szalagsávjainak festése a keret alsó felében nagy felületen megmaradt festéknyomok alapján rekonstruálható. A stukkóborításon a festés itt a vörös, az okker és a fehér színek játéka épül. A fordított cymatium sávját vörösre festették, az ezt kívülről kísérő volutát már okker színű festés borította. A fülkék és a voluta által közrezárt, kimélyített mezők ismét vörösek (ld. még egy ugyancsak Aquincumban készült, Budaörsön talált szarkofág közelmúltban rekonstruált festését: MRÁV–OTTOMÁNYI 2005, 185 Abb. 5).

A kimélyített, fehér stukkóval borított feliratos mező nagysága: 103,5 x 54,5 cm. Az 1–4. sorok balra (különösen az 1. és 4. sorok), míg az 5. sor középre rendezettnek látszik. A 3. sortól lefelé a sorok egyre ferdébbek. A scriptor mindössze egyetlen szót, a 3. és 4. sorba írt *As-clepiadest* választotta el. A sorok távolsága változó: az 1. és 2. sorok között 2,5 cm; a 2. és 3. között 3 cm; a 3. és 4. között 1,8–2 cm míg a 4. és 5. között 2,5 cm. A betűk magassága 1. sorban: 6,8–7,9 cm; 2. sorban: 6–6,5 cm; a 3. sorban: 7–7,7 cm (de az A minuscula csak 5,5 cm); a 4. sorban 8 cm (a V azonban csak 5 cm); az 5. sorban pedig 6,7 cm. A betűk vájataiban vörös festéknyomok. A scriptor lefelé álló háromszög alakú interpunctiókat használt, de követ-

1

MEMORIAE AV R
 SEVERAE QVAE VIXIT
 ANNI MMV ID XV MAI RAS
 CLEPI ADE SV ET
 EVLPVRSAE DV L

2

14. kép 1: A szarkofág feliratának fotója (fotó: O. Harl). 2: és rajza

Abb. 14 Nagytétény, Angeli u. 25. 1: Foto der Inschrift auf dem Sarkophag (Foto: O. Harl); 2: Zeichnung

kezetlenül nem minden szó vagy rövidítés közé. Míg puncta nincsen a 3. sorban az állító gentiliciuma és cognomene, a 4. sorban pedig a cognomen és a vet. rövidítés között, addig punctumot vésett az 1–2. és a 4. sor végére is. A 2. sor végén a punctum után még egy

hederát is találunk. Ligatúrákat a rövid szöveg miatt alig alkalmaztak: a 2. sorban a VA, a 3. sorban az AN, XX, AV és az 5. sorban az ET ligatúrák ismerhetők fel. A betűk paleográfiájára a széles, hosszan elnyújtott talpak jellemzőek. Az E betű felső vízszintes

vonala, már-már az ET ligatúrára emlékeztetően hosszú vonal. Az A betű tetejére, a száraz találkozási pontja felett is hosszú vízszintes vonalat véstek. A jól olvasható sírfelirat szövege a következő (14. kép):

Memoriae · Aur(eliae) ·

Severae quae vixit · ☞

ân(nos) · XXII · m(enses) · VI · d(ies) · XV · M(arcus) · Âur(elius) Asclepiades vet(eranus) ·

5 *êt · Ulp(iae) Ursae dul(cissimae)*

A felirat szövegét szöveg- és gondolategységekre bontva tárgyalom és értékelem

Memoriae

D(is) M(anibus) et memoriae vagy ritkábban egyszerűen csak *memoriae* formula + az elhunyt(ak)

1. táblázat: A *memoriae* formula pannoniai előfordulásai

	lelőhely	előfordulás alakja	a keltezés alapjai, kísérő-formulák	keltezés	forrás
1.	Brigetio	<i>D. M. et memoriae</i>	- <i>mil. leg. s. s.</i> - szarkofág, tabula norico-pannoniai volutamotívummal	Kr.u. 3. század (Severus-kor) (POCHMARSKI 2001, 208 Nr. 27;	RIU 514
2.	Brigetio	<i>D. M. (et) memoriae</i>	- <i>Aug(ustalis) m(unicipii) B(rigetionensium)</i>	Kr.u. 3. század első fele	RIU 516
3.	Brigetio	<i>D. M. (et) memoriae</i>	- <i>qui vixit ann.</i> - szarkofág, tabula norico-pannoniai volutamotívummal	Kr.u. 3. század (POCHMARSKI 2001, 207–208 Nr. 26)	RIU 524 = BORHY 2006, kat. 13.
4.	Brigetio	<i>D. M. (et) memoriae</i>	- <i>quondam</i> - <i>quae vix. ann.</i>	Kr.u. 3. század	CIL III 4342 = RIU 543
5.	Brigetio	<i>D. M. (et) memoriae</i>	- <i>quae vixit an.</i>	Kr.u. 3. század	RIU 558
6.	Brigetio	<i>D. M. et memoriae</i>		Severus-kor	RIU 564 = BORHY 2006, kat. 35.
7.	Brigetio	<i>D. M. et memoriae</i>	- <i>Augustalis mun. Brig.</i> - <i>L. Septimius</i> - szarkofág	Kr.u. 3. század első fele (POCHMARSKI 2001, 211 Nr. 46)	RIU 572
8.	Brigetio	<i>D. M. et memoriae</i>	- <i>quondam</i> - <i>L. Septimii</i> - szarkofág	Severus-kor	RIU 582 = BORHY 2006, kat. 7.
9.	Brigetio	<i>[D. M.] (et) memoriae</i>	- <i>August. municipi Brig.</i> - <i>quondam</i> - <i>in memoriam</i> - szarkofág	Kr.u. 3. század	RIU 587
10.	Brigetio	<i>D. M. (et) memoriae</i>	- <i>szarkofág tetőn</i>	Kr.u. 3. század	RIU 617
11.	Környe	<i>[D. M.] (et) memoriae</i>	- szarkofág - Aurelius gentilicium parenomen nélkül - <i>quondam</i>	Kr.u. 3. század	RIU 676
12.	Almásfüzitő	<i>D. M. (et) memoriae</i>	- szarkofág - Severus-kori női hajviselet	Kr.u. 3. század (Severus-kori)	RIU 707 = HARL–LŐRINCZ 2002, kat. 24
13.	Nyergesújfalú	<i>D. M. et memoriae</i>	- <i>quae vixit annis</i> - napra pontos életkor	Kr.u. 3. század	RIU 755

	előfordulás alakja	a keltetés alapjai, kísérő-formulák	kelteztés	forrás	
14.	Esztergom	[D. M.] et ?		Kr.u. 3. század	RIU 787 = CIGP3 36 n. 86
15.	Aquincum	[D. M.] et memoriae	- quondam - s. s.	Kr.u. 3. század első fele	CIL III 3358
16.	Aquincum	D. M. (et) memoriae	- quondam - Aelius Aeliamus praefectus leg. s. s., protector Aug(usti)	Kr.u. 264/265-267	CIL III 3529
17.	Aquincum	[D. M.] (et) memoriae	- quondam - Aug(ustalis) col(oniae) Aq.	Kr.u. 3. század	CIL III 3533
18.	Aquincum	D. M. (et) memoriae	- quondam - napra pontos életkor	Kr.u. 3. század	CIL III 3540
19.	Aquincum	D. M. (et) memoriae	- quondam	Kr.u. 3. század	CIL III 3557
20.	Aquincum	[D.] M. et memorie	- quondam - dec(urio) col(oniae) Aq(uincensium)	Kr.u. 3. század	CIL III 10521
21.	Vál	D. M. (et) memoriae	- quondam - napra pontos életkor	Kr.u. 3. század	RIU 1371
22.	Intercisa	D. M. (et) memoriae	- que vix. an.	Kr.u. 3. század vége 4. század eleje	RIU 1167
23.	Intercisa	D. M. (et) memoriae	- mil. leg. s. s. - Aurelius gentilicium parenomen nélkül	Kr.u. 3. század	RIU 1179
24.	Intercisa	memoriae		Kr.u. 3. század	RIU 1188
25.	ismeretlen lh.	D. M. (et) memoria(e)		Kr.u. 3. század	CIL III 13378
26.	Campona	[–] memoriae	- szarkofág, metrikus felirattal	Kr.u. 3. század	RD 373 = CIL III 3397 = CLE 555
27.	Campona	memoriae	- szarkofág, norico-pannoniai volutával határolt tabulával - Aurelii - quae vixit an. - napra pontos életkor	Késő Severus-kor	itt közölve

neve genitivusban a 3. századi pannoniai sírszövegeknek különösen kedvelt szófordulata, amelynek – a nagytényivel együtt – eddig 27 előfordulása adatolt (ld. ehhez: FEHÉR 1997, 133; FEHÉR 2005, 229):

A sírszövegek elején a halotti isteneknek szóló *D(is) M(anibus)* dedikációt követően, sokszor ahhoz tartalmilag az *et* kötőszóval közvetlenül kapcsolódva a Kr.u. 2. század végén tűnik fel a *memoriae* kifejezés, elsősorban Galliában, ezen belül legnagyobb számban Lugdunumban (Lyon). Lugdunumban, Viennában (Vienne) és környékükön ez a formula az emlékezet örökkévalóságát hangsúlyozva tovább bővült az *aeternae* jelzővel és ott a bővebb *D(is) M(anibus) et memoriae aeternae* formulaváltozatnak a 3. század közepétől páratlan divatja alakult ki (ld. összefoglalóan ehhez: AUDIN-BURNAND 1959; BURNAND 1961). Pannoniában csak az egyszerűbb, jelző nélküli változata honosodott meg, s mindössze egyetlen siciiai feliraton fordul elő az *aeterna* jelzővel együtt (CIL III 2982), ott is idegen, valószínűleg galliai

hatásra. Africa egyes városaiban, mint Carthagóban, Lambesisben, Thevestében a 3. század elejétől, de Thuggában már a 2. század végétől szerepel a sírszövegekben a *D(is) M(anibus) s(acrum)* dedikáció mellett a *memoriae* formula (LASSERE 1973, 114–117). Az afrikai provinciákból éppen úgy hiányoznak a *memoriae aeternae* szófordulattal dedikált síremlékek, mint a dunai provinciákból.

A formula pannoniai előfordulásai jól mutatják, hogy az esetek túlnyomó többségében a *D(is) M(anibus)* dedikációhoz kötődik, nem ritkán a kiírt *et* kötőszóval (1. táblázat/1, 6–8, 13–15, 20). A nagytényi szarkofágfeliraton azonban sem a fedőn (sarkakrotérionokban) sem a láda homlokzati oldalán nem szerepel a *D(is) M(anibus)* formula, páros használatuk ezért ebben az esetben kizárható. A *memoriae* szófordulat önmagában való használatára csak egyetlen intercisai sírfelirat hozható fel analógiaként (RIU 1188; a camponai verses szarkofág teteje elveszett a D. M. siglák ezért ott még elképzelhetők). A formula

használatára Pannonia határvidéken fekvő 3. századi gazdasági és kulturális központjaira és kisugárzásuk területeire jellemző. Legnagyobb számban így Brige-tióból, Aquincumból és territóriumaiokról, valamint Intercisából ismertek. A nagytétényi szarkofág az aquincumi körhöz kötődik, ahol főleg szarkofágokra írták fel (Intercisában csak sírsztéléken olvasható). A *memoriae* formula divatja az elhunyt emlékének, nevének, tetteinek fennmaradásával, pontosabban annak igényével kapcsolatos. (Az emlékezet örökkévalóságát gyakran és elsősorban Galliában az *aeternus* 3 jelzővel is hangsúlyozták.) Az elhunyt emlékének a szepulchrális szövegdivatok között mindvégig kiemelkedő szerep jutott. Pannonia északkeleti részében már a Kr.u. 1. század közepétől megjelenő *t(itulum) m(memoriae) p(osuit/posuerunt)* kifejezésben is találkozunk e felfogással (FITZ 1963, 33–48; MRÁV 1997, 23). E formula esetében azonban a *memoriát* – a *titulust* és annak állítását magyarázva – genitivusos szerkezetben használják (a formula tehát az „emlékezet feliratát állította” formában értelmezendő. Ezt a fordítást támasztja alá egy, *memorationis tit[ulum pos]uerunt* kifejezést tartalmazó sirmiumi felirat is, amelyen kétségkívül genitivusos megoldással találkozunk (ILJug 3026). A síremlékállítást okát megadó formulatípusok között is előfordul, hogy a feliratot az elhunyt emlékének fennmaradása végett, *ob memoriam* [RIU 530; RIU 556?; RIU 559; CIL III 3553; CIL III 10858] vagy *memoriae causa* [CIL III 3584] készítették. Magát a síremléket is gyakran *memoriának* nevezték, Pannoniában például 23. zömében 3–4. századi sírfeliraton: MRÁV 1997, 47–49.)

Az elhunyt Aurelia Severa

A Severa cognomen meglehetősen színtelen, általánosan elterjedt és mindenhol tömegesen előforduló név (BARKÓCZI 1964, 324; LŐRINCZ 2002, 76–78). Az elhunythoz fűződő egyetlen problémát Aurelia Severa családon belüli rokonsági fokának a meghatározása jelenti. Nagytétényben egy *Silvana[bus] Augg[ustis]* dedikált, Severus Alexander-kori feliraton ugyanis Aurelius Lipor *veteranus alae* leánya szintén az *Aur(elia) Se[ve]ra* nevet viselte (CIL III 3393; LŐRINCZ 2001, 136, 214 Kat. Nr. 186, Liport említi egy bölcskei felirat is: BESZÉDES–MRÁV–TÓTH 2003, 130–130 Kat. Nr. 21 = AE 2003, 1425; SZABÓ 2003, 229–236). A felirat közel egyidős a nagytétényi szarkofággal, így felmerül a két Aurelia Severa azonosságának a lehetősége. Sajnos a nagytétényi szarkofágon nem tüntették fel a 22 éves korában elhunyt Severa és az öt eltemető Aurelius Asclepiades rokonsági fokát, így nem tudjuk, hogy apa-leány vagy férj-feleség kapcsolat volt-e közöttük. Amennyiben a fiatal elhunyt Severa Asclepiades leánya volt – már-

pedig gentiliciuma illetve életkoradata és annak napra pontos ismerete alapján ez tűnik valószínűbbnek – úgy Aurelius Lipor leányával való azonossága kizárható. A nagyobb korkülönbség ellenére sem lehetetlen, hogy Lipor leányát az apa ugyanabban a csapatban szolgáló bajtársához, a már idősebb korú Asclepiadeshez adta férjhez. (Ebben az esetben Ulpia Urza legvalószínűbben Asclepiades anyja vagy kevésbé valószínűen második felesége lehetett.)

quae vixit | an(nos) ·XXII ·m(enses) ·VI ·d(ies) ·XV

Az elhunyt napra pontos életkorának feltüntetése feltételezi, hogy a család, de legalábbis az állító ismerter mind a születés mind a halál bekövetkeztének pontos napját. Az életkor nem V-re vagy X-re végződik, így az nem kerekített vagy megbecsült (ld. ehhez a gyakorlathoz: MÓCSY 1963, 201–211), hanem minden bizonnyal a valóságnak megfelelő életkoradat.

Pannoniában a Kr.u. 1. században és a 2. század elején fogalmazott sírszövegek életkor megadására szolgáló szófordulatai még kizárólag az *annorum ...* formulára korlátozódnak. A Kr.u. 2. századtól az *annorum ...* formula használatával párhuzamosan, de azt egyre inkább kiszorítva megjelenik a sírszövegekben a *vixit annos/annis ...* szófordulat, amelyre a Kr.u. 2. század utolsó harmadában hatást gyakorol a *qui/quae* névmás alkalmazásának divatja. Ennek eredménye – a nagytétényi szarkofágon is olvasható – népszerű *qui/quae vixit annos/annis ...* szófordulat lesz, amely a Kr.u. 3. századi sírszövegek legkedveltebb életkorhoz kötődő formulatípusa (összefoglalóan ld.: MRÁV 1997, 4–5; MRÁV 2004, 65–67). A Kr.u. 2. század második feléig az elhunyt életkorát csak a megélt évek számával jelezték. Az életkor hónapra pontos megadásának legkorábbi ismert pannoniai előfordulása a *legio XV Apollinaris* egy katonájának carnuntumi sírfeliratán olvasható (VORBECK 1980, Nr. 187), amely a síremlékek állításának idején még egyedi és szokatlan fogalmazás volt. Csak a Kr.u. 2. század második felétől terjed el egyre szélesebb körben az elhunytak életkorának hónapra és napra pontos kiírása (ld. ehhez MRÁV 1997, 40–41 és MRÁV 2004, 65–67). Pannoniából eddig közel hetven, többségében a Kr.u. 3. századra keltezett feliraton adatolható ez szokás (MRÁV 1997, 40–41), még sírversekbe is belefoglalták (CIL III 10501 = CE 489 = AE 1979, 470. Ld. még: FEHÉR 1998, 77 no. 18). Az életkor napra pontos ismeretének és feltüntetésének célja a társadalmi elvárásoknak való megfelelés, az elhunythoz való erős érzelmi kötődés hangsúlyozása illetve a sírfelirat szövegének egyénítése. Előfordulásának megközelítőleg a felében – érthető módon – 10 év alatti gyermekek sírfeliratán olvashatók. Egyes esetekben azonban idős

emberek feliratain is előfordul a napra pontos életkor (például: RIU 903). Az életkoradat pontosságát kivételes esetekben a végletekig fokozhatták azzal, hogy az év, a hónap és a nap mellett a megélt órák számát is megadták (mint RIU 629; AIJ 572).

M(arcus) · Aur(elius) Asclepiades vet(eranus) ·

A szarkofágot készítő Asclepiades/Aszklépiadesz cognomene görög eredetű (= Ἀσκληπιάδης), mitologikus ihletésű cognomen (eredetileg Aszklépiosz fiát hívták így és rajta kívül sok görög értelmiségi is ezt a nevet viselte: FABRICIUS 1896, coll. 1622–1635). A császárkorban már nemcsak görög nyelvterületen gyakori, hanem mindenhol elterjedt, így Pannoniából is több előfordulása adatolt (BAR-KÓCZI 1964, 306; LŐRINCZ 2005², 79). W. Pape szerint ugyanennek a cognomennek egy változata az Ἀσκληπιάδης név is, amely Pannoniában egy Kr.u. 2. századi carnuntumi síremléken olvasható. A cognomen viselője is M(άρκος) Αύρ(ήλιος) volt, mint a nagytétényi szarkofág Asclepiadesa, de ő Pannoniában idegen. A Birodalom nyugati felében, különösen Rómában a nevet leggyakrabban rabszolgák és szabadosok viselik. H. Solin Rómából összesen 26 rabszolga vagy felszabadított rabszolga Aszklépiadeszt gyűjtött össze (SOLIN 1996, 296. A dalmatiai Asclepiadesek is rabszolgák vagy szabadosok: ALFÖLDY 1969, 157). Nem volt ez másként Pannoniában sem: a CIL III 15141 felirat Asclepiadesa egy dél-galliai származású lovag szabadosa volt (CIL III 15141 = ILJug 3096 – cf.: MÓCSY 1959, 164, 260 Nr. 217/7), egy másik pedig a sisciai vámállomás (*statio arcariusa*) (CIL III 3953). (Néhány előkelőbb család is használta ezt a cognoment, mint a lovagrendű *M. Iunii* több generáción keresztül a mauretaniai Caesareában: AE 1924, 41; AE 1933, 71.)

A hadseregből ugyancsak több Asclepiadest ismerünk, elsősorban a Kr.u. 3. századból és a dunai provinciákból. [ld. még a *legio XXII Primigenia* egy syriai Arethusából származó centurióját, Domitius Asclepiadest: AE 1906, 63]. Közülük nem egy katona az Aurelius gentiliciumot viselte (mint: AE 1978, 686=ILD 501, Potaisa [D]; a *legio IV Flavia* veteránusa: AE 1937, 95 Ancyra [G]; AE 1965, 41=IDR 3, 3, 346, Ampelum [D]; ILJug 507, Municipium Dardanorum [MI]). A nagytétényi szarkofágon említett Asclepiades – ugyanezt a cognomet viselő, katonaként szolgáló *Aurelii*-hoz hasonlóan – a *Constitutio Antoniniana*nak köszönhette polgárjogát és így legvalószínűbben a Camponában állomásozó *ala I Tharcum veterana* kiszolgált és helyben letelepedett katonája lehetett. Valószínűleg a helyi közegben való egyértelműsége miatt nem érezte szükségét külön hangsúlyozni, hogy melyik csapatból bocsátották el. (Görög

neve alapján thrákiai származása sem zárható ki, mivel a név ott is előfordul [IGBulg 43; 47; 169; 174; 178; 269; AE 1947, 1; Moesia inferiorban: IGBulg 645; 689; 718; AE 1974, 570]. A nyugati csapatokban szolgáló, *Constitutio Antoniniana* révén polgárjoghoz jutott thrákoknál még a 3. században sem ritka a korábbi névadási gyakorlatot mutató praenomen és filiatio feltüntetése: ALFÖLDY 1967, 32–33. A Kr.u. 3. században az *ala I Tharcumban* szolgáló, thrák nevet [Mucatra, Lipor] viselő katonához: CIL III 3393; 3394; AE 2003, 1425 – cf. PAULOVICS 1937, 224–229.)

et ·Ulp(iae) Ursae dul(cissimae)

Az utolsó sor eltérő pozíciója és hanyagabb betűvéssége miatt az 5. sort kiegészítésként, később írhatták fel. A betemetkezési jogban tehát később, de még életében részesült az utolsó sorban megnevezett Ulpia Ursa is, aki vagy Asklepiades felesége és az elhunyt leány, Severa anyja vagy Asclepiades anyja vagy esetleg második felesége lehetett (ld. feljebb). Őt ábrázolhatja a bal oldali fülke idősebb, félig kifaragott nőalakja, amint az elhunyt halotti szellemeinek vagy éppen *religiositasát* bizonyítandó az isteneknek áldoz. Ursa családja már Traianustól római polgárjogot kapott. Az Ursus/Ursa cognomen mindenhol ismert, de a dunai provinciákban tömegesen elterjedt, általános név. Főleg a 3. században kedvelt. (BAR-KÓCZI 1964, 326; LŐRINCZ 2002, 187–188; ld. még egy budaújlaki sír aranygyűrűjének VRSA feliratát: FACSÁDY 1999, 24 3. kép; és egy megátkozott Ursat egy pannoniai *tabula defixionis*-on: KOVÁCS-SZABÓ 2005–2006, 49–55). A camponai Ursa ezért valószínűleg helyi, pannoniai származású lehetett.

Az elhunythoz fűződő szoros érzelmi kapcsolatot hangsúlyozza a *dulcissimus* 3 jelző, amely a pannoniai sírszövegekben ugyan nem ritka, de számarányát tekintve lényegesen elmarad a *piissimus* 3 és *carissimus* 3 superlativusoktól. (A dicsérő jelzők divatjához: MRÁV 1997, 16–17. A *dulcissimus* jelző pannoniai sírfeliratokon való előfordulásait felsorolja: FEHÉR 1997, 62; FEHÉR 2005, 222).

A sírszövegből hiányzik a 2. századtól kanonikusan ismételt *D(is) M(anibus)* formula, a rokonsági fokok feltüntetése és az állítás igéje.

A szarkofág és feliratának keltezése

A nagytétényi szarkofág feliratos mezejét keretelő norico-pannoniai cymatium használatának és divatjának időtartama jól keltezhető, ezért behatárolja a szarkofág keletkezésének időpontját is. E volutatípus variánsai legkorábban a Kr.u. 2. század második felében tűnnek fel Pannonia köemlékein, elsőként az

1

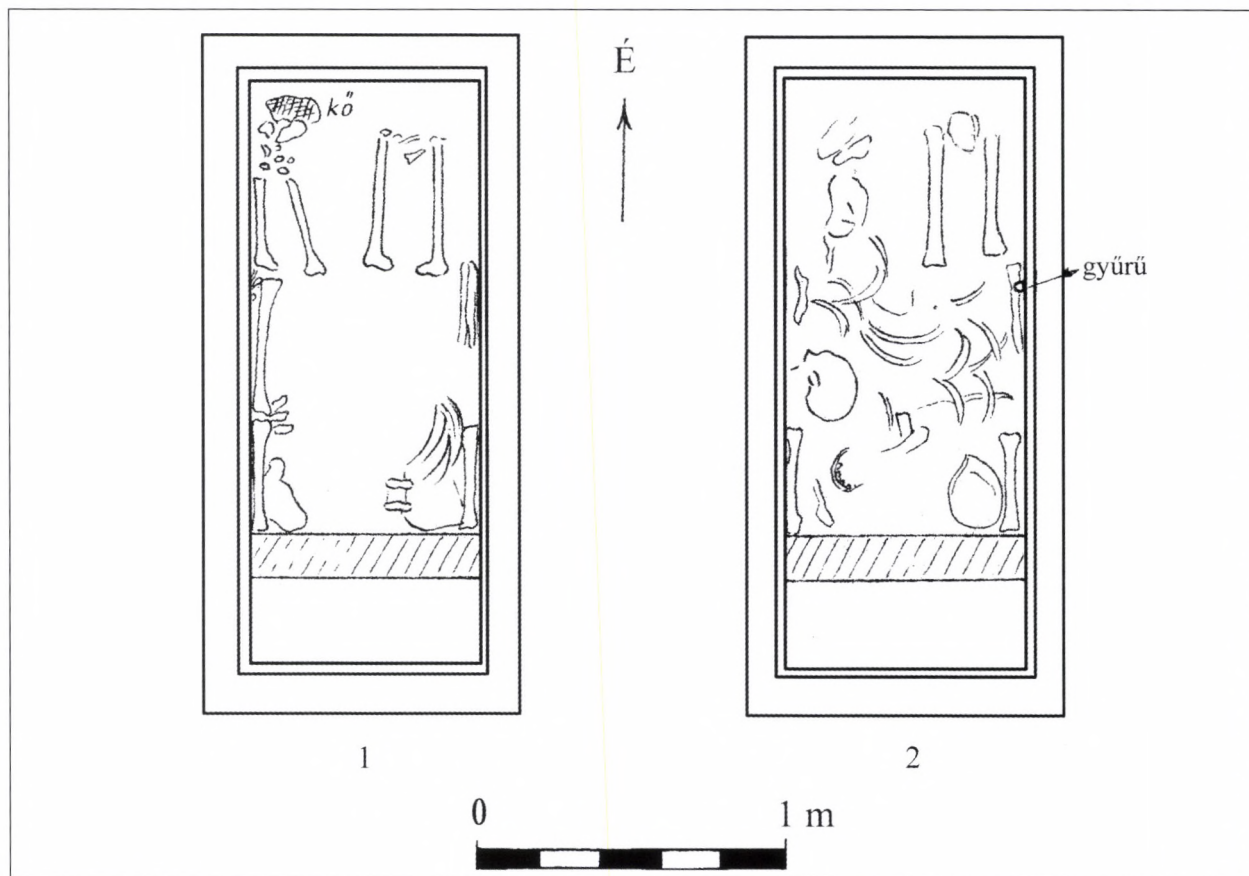

2

15. kép A szarkofág belseje a feldúlt csontvázakkal. 1: összedobált csontok nyugatról fotózva; 2: a vázak anatómiai
 rendben maradt részei keletről fotózva
 Abb. 15 Nagytétény, Angeli u. 25. Sarkophaginneres mit den durcheinander geworfenen Skeletten. 1: durcheinanderge-
 worfene Knochen von Westen; 2: in anatomischer Ordnung gebliebene Skeletteile von Osten

oltárok feliratos mezőit felülről lezáró keretdíszként. (A típus legkorábbi pontosan keltezhető emléke a Kr.u. 164-ben felállított un. nádorkerti oltár: ERDÉLYI 1974, 116; BESZÉDES 1996, 151. A Bölskén előkerült egyik I. O. M. oltár feliratos mezejének tetejét ugyancsak e motívumnak egy variánsa zárja le. Az oltárt P. Ael. Perpetuus *dec(urio) m(unicipii) Aq(uincensium)* állította, még bizonyosan a Kr.u. 2. században: BESZÉDES–MRÁV–TÓTH 2003, 143 Nr. 38). A köemlékek feliratos mezőit két oldalról közrefogó és a reliefeket keretelő volutamotívum azonban már a Severus-kori vagy későbbi köemlékek jellegzetessége (KRANZ 1986, 212 Anm. 82; POCHMARSKI-NAGELE 1992, 186–188; POCHMARSKI 1998, 195; MRÁV 2001–2002, 217–218). Leggyakrabban a Duna mentén fekvő településeken, Brigetióban, Aquincumban és Intercisában talált szarkofágok feliratos mezejének két oldalán találkozunk ezzel a keretelő motívummal, ami arra utal, hogy a keretdísz a szarkofágos temetkezés elterjedését követően került igazán divatba. (Ritkán szoborbázisokon, oltárokon és

a szarkofágos temetkezéssel mindinkább kiszoruló sírsztéléken is előfordulhatnak a feliratos mezőt felülről lezáró keretdíszként: ld. legutóbb ezt egy pátyi sírsztélén: MRÁV 2007, 413–417 kat. 11, 12. kép.) A norico-pannoniai cymatiummal díszített szarkofágok többsége a Severus-korra keltezhető (Brigetióban: POCHMARSKI 2001, 204). Nem volt ez másként a többi pannoniai, így az Aquincumban, illetve környékén talált szarkofágok esetében sem (KRANZ 1986, 211; POCHMARSKI-NAGELE 1992, 186–188; POCHMARSKI 1998, 195; MRÁV–OTTOMÁNYI 2004, 54–59). Mindez azt mutatja, hogy a császárkori kelta ornamentikából levezethető, felajzott íj által inspirált volutatípus alkalmazásának virágkora Pannoniában a Severus-korra tehető (KANZ 1986, 211; POCHMARSKI-NAGELE 1992, 186–188; POCHMARSKI 2001, 204. Ebből az időszakból származnak a legszebb, leggondosabban faragott norico-pannoniai volutadíszes szepulchrális emlékek, *aediculák* is: KRANZ 1986, 204–212; BESZÉDES 1996, 150–151). A motívum egyszerűbb, kevésbé lendületes

16. kép A szarkofág feltárt belseje 1: megbolygatott csontok helyzete és az aranygyűrű, 2.: az anatómiai rendben maradt csontok

Abb. 16 Nagytétény, Angeli u. 25. Das freigelegte Sarkophaginnere. 1: Lage der gestörten Knochen und der Fingerring, 2: in anatomischer Ordnung gebliebene Knochen

és fantáziadús, nehezkesebb változatai a Severuskornál később is divatban maradnak, alkalmazásuk még a 3. század végén is kimutatható. A volutamotívum mind a szarkofágok, mind az építési feliratok esetében gyakran párosul a feliratos mező két szélén kialakított fülkékkel (szarkofágoknál: POCHMARS-KI 1998, 182–200; építési feliratokon: MRÁV 1997–1998; MRÁV–OTTOMÁNYI 2004, 56; MRÁV 2005, 140–150).

A szarkofág szobrászati díszítéséhez hasonló keltezt eredményeznek a felirat epigráfiai keltező kritériumai is, amelyek első sorban a sírfelirat formulái. A *memoriae* formula pannoniai használatának időrendje részben a jól keltezhető feliratok, részben pedig egyéb keltező kritériumok alapján nagy biztonsággal a 3. századra tehető (ld.: részletesen MRÁV 1997, 36–37 és itt a 1. táblázatot). A *memoriae* szófordulatot tartalmazó sírszövegek többsége ugyanis a feliratokon megnevezett személyek praenomenének hiánya és a kifejezéssel együtt alkalmazott *s(upra) s(cripta)* és *quondam* formulák alapján biztosan Kr.u. 3. századi, de 4. századi előfordulásukat is ismerjük. Brigetióban, ahol a dedikáció a legnagyobb közkeveltségnek örvendő szintén bizonyíthatatlan 2. századi, viszont annál több esetben igazolható 3. századi használata. Az életkor napra pontos megadása ugyancsak a 3. században született sírszövegek jellegzetessége (ld. feljebb). Amennyiben Asclepiades a *Constitutio Antoniniana*-nak köszönhette polgárjogát, úgy a szarkofág keltezésében a Kr.u. 212. év a *terminus post quem*. Mindezek alapján a nagytényi szarkofág a késő Severuskorban, esetleg 3. század második negyedében készülhetett.

A másodlagos, késő római betemetkezés

A szarkofágot felnyitották és a 4. században új temetkezésre használták. Később ezt a temetkezést is kirabolták, mivel a szarkofág feltört teteje alól a feltáráskor már egy feldúlt, szinte teljesen kifosztott sír került elő (15–16. kép). A szarkofágban két csontváz feküdt, mindkettőjüket eredetileg fejjel dél felé helyezték az észak-déli irányítású szarkofágba. A feldúlt csontvázak helyzetéről Fülep F. ásatási naplóját idézem: „Egy koponyát a szarkofág nyugati oldalán kb. középtájon találtunk meg, közelében volt az alsó állkapocs, majd ettől kissé délre, a fejpárna irányában feküdt egy második alsó állkapocs. ... A csontvázak fekvéséből megállapítható volt, hogy a baloldali vékonycsontú nő (?) csontváza volt, feltehetően ehhez tartozott a 2. számú állkapocs, amelyről fiatal nőt állapíthatunk meg. A jobboldali csontváz alsó lábszárai erőteljes termetre vallanak, ezek igen erős, vastag csontok és feltehetően ehhez tartozott a

koponya, valamint a közelében megtalált és erősen lekopott fogú alsó állkapocs. Lehetséges az is, hogy az épen megtalált koponya a másik állkapocshoz tartozik. Ennek megállapítása antropológiai tanulmányozást igényel” (Fülep F.: ásatási napló p. 3).

A szarkofág belsejében talált, megmaradt mellékletek részletesen tárgyalva és értékelve a következők:

1. Aranygyűrű (17.1. kép):

Budapest, MNM RR 64.6.1

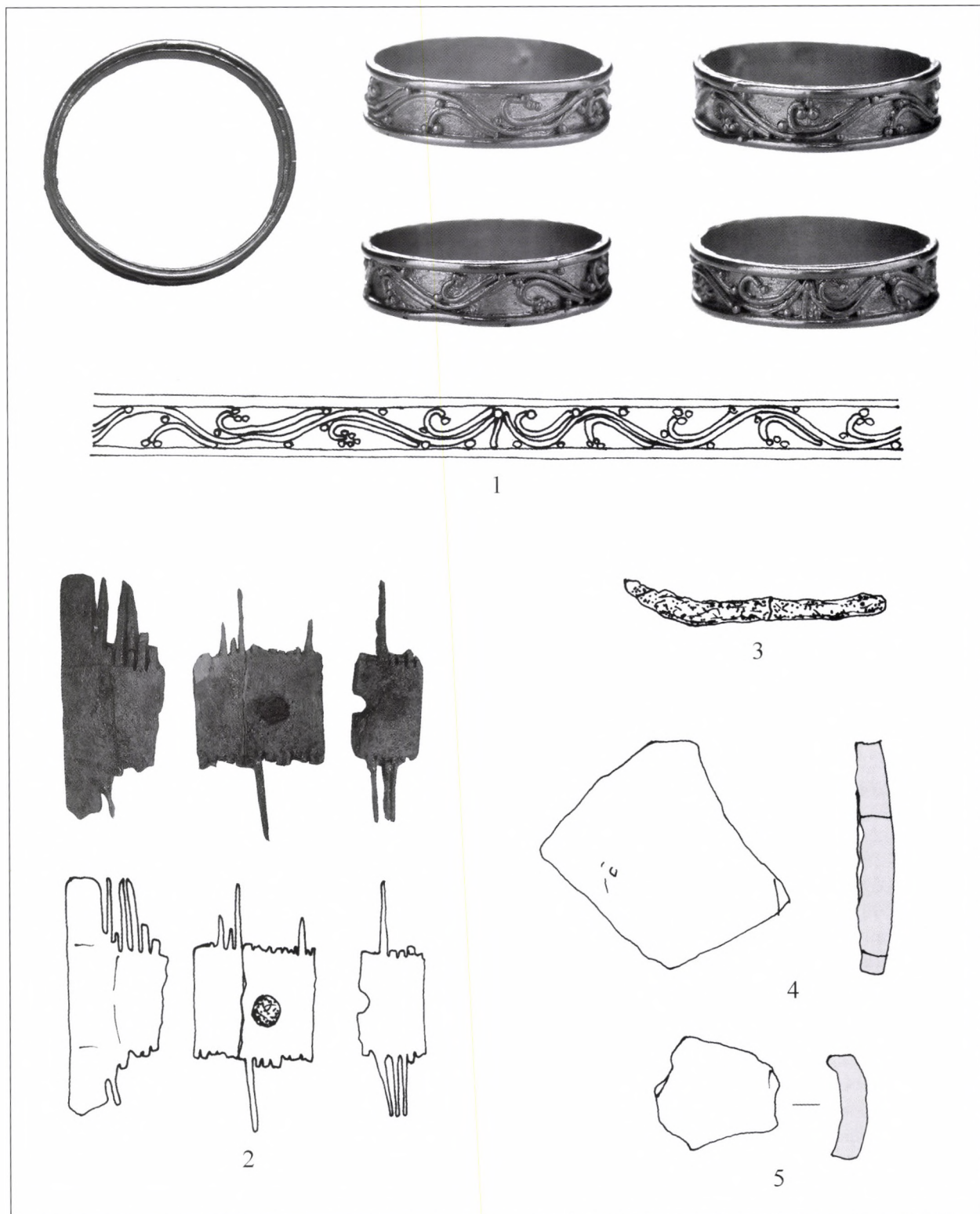
Típus: Ruseva-Slokoska kövek nélküli III (RUSEVA-SLOKOSKA 1991, 75) és Higgins 10. típusához (HIGGINS 1961, 191) hasonló.

Megtalálási pozíció: A jobb oldali, férfi csontváz alsó karjánál feküdt (18. kép). Amennyiben a bolygatás során a gyűrű helyzete nem, vagy csak alig változott, úgy elképzelhető, hogy azt az elhunyt férfi viselte. Ezt erősíti a gyűrű nagy belső átmérője is.

Méretetek: külső átm.: 2,1 cm; belső átm.: 1,9 cm; szalag szélessége: 0,55 cm. Súly: 3,27 gr.

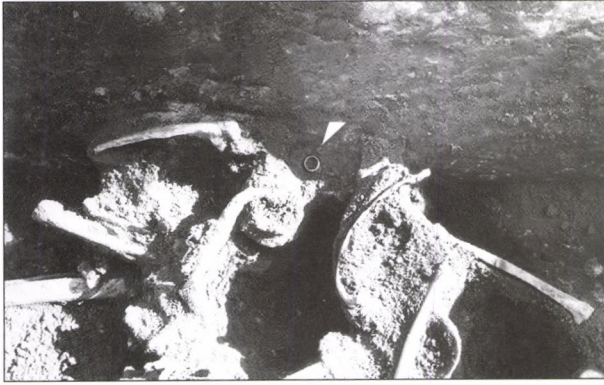
Technika: Aranyból öntött gyűrű, amelynek szalagját, mint alátétlemezt ráforrasztott sima aranyhuzalokkal (filigrán) és granulációval díszítették. A gyűrűszalag öntése során a folyékony arany hőmérséklete már olyanra lecsökkent, hogy a mintába két oldalról befolyó arany találkozási pontjánál varrat képződött.

Leírás: A vékony és keskeny gyűrűszalag alsó és felső széleire egy-egy aranyhuzalt forrasztottak, amelyek párhuzamosan futva peremként zárják le a középső mezőt. (Alulról és felülről a huzal – megmaradt varrata alapján – jól elkülöníthető a gyűrűszalagtól.) A huzalvégek találkozási pontja – annak ellenére, hogy azokat igyekeztek jól eldolgozni – ma is felismerhető, megközelítőleg egymás alatt helyezkednek el. A kiugró, párhuzamosan körbefutó peremek között, mélyebben fekszik a gyűrűszalag, amelyre mint háttérre vagy alátétlemeze aranydrótokból készült indahullámot forrasztottak (filigrán technika). A két oldalra hullámzó indák találkozási pontját egy függőleges helyzetű huzaldarabbal jelölték meg, tetején egy aranygolyócskával. A felforrasztott huzalok és golyócskák illetve a háttér kontrasztját azzal is fokozták, hogy a háttérlemeze felületét nem polírozták. A matt háttér előtt így jobban érvényesült a plasztikusan kiugró, polírozott díszítés. Az inda lapos hullámai érintik a mezőt közrefogó két huzalperemet. A középső szalagot az indák hullámai ellentétes állású körszelet alakú mezőkre osztották, amelyekbe a leágazó, majd spirálszerűen, mindig azonos irányba visszaívelő szárazakat és végükön granulációs technikával, 1–5 arany golyócskából álló fürtöket (összesen kilencet) helyeztek (a granuláció technikájához: OBERFRANK 1996, 24–27). A levél ábrázolása híján ezek a gyü-

17. kép A kifosztott szarkofág megmaradt mellékletei: 1: aranygyűrű (fotó: Dabasi A.); 2: csontfésű, 3: vasszeg töredéke; 4–5: Kerámia töredékek. Méretarány: 1: M 1:2; 2–5: M 1:1.

Abb. 17 Nagytétény, Angeli u. 25. Übrig gebliebene Beigaben des beraubten Sarkophags. 1: goldener Fingerring (Foto: A. Dabasi); 2: Beinkamm; 3: Eisnagelfragment; 4–5: Keramikfragmente. Maßstab: 1: M 1:2; 2–5: M 1:1

18. kép A szarkofág kifosztásakor valószínűleg figyelmetlenségből otthagytott aranygyűrű pozíciója a szarkofág belsejében

Abb. 18 Nagytétény, Angeli u. 25. Lage des bei der Beraubung des Sarkophags wahrscheinlich unabsichtlich dort gelassenen goldenen Fingerringes im Sarkophaginneren

mölcsök egyaránt lehetnek szőlőfürtök vagy borostyáninda corymbusai. Az indahullámból leágazó szárazakat különálló huzaldarabkákból forrasztották fel, kiindulópontjukat egy golyócskával takarták el. Az indán levelek nincsenek, azonban esetleg levélhajtásoknak szánták az indához tapadó magányos aranygolyócskákat. A gyűrű felületén a polírozás szinte sértetlen és kopásnyomok sem láthatók, valószínűleg csak rövid ideig vagy alkalmasszerűen viselték.

Párhuzamok: A késő antik gyűrűk formavilága a korábbi időszak gyűrűtípusaihoz képest átalakult, egyszerűsödött – a nagytétényi gyűrűhöz hasonlóan – általában keskenyebb vagy szélesebb szalag alakúak lettek (TÓTH 1985, 10). A 3–4. századra az arany ékszerek – köztük nemcsak a gyűrűk, hanem fülbevalók, karperecek, fibulák, csüngők – legkedveltebb díszítési módja az *opus interrasile* technika, amelynek áttört motívumai finom, aprólékos többnyire geometrikus, vagy növényi mintákból, esetleg feliratot alkotó betűkből állnak (ld. összefoglalóan: YEROULANOU 1999). Az áttört növényi motívumok között leggyakrabban indadíszrel találkozunk (YEROULANOU 1999, 142–144), amelyeket amuletteken, fibulák tütartóján és kengyelén, övcsatokon, karpereceken és gyűrűkön is alkalmaztak (az indadísz végletekig redukált változata lehet a szimpla [például: MARSHALL: 1907, n. 558, Pl. XVI/558; POPOVIĆ 2001, 118 n. 23] vagy az egymás alatt futó dupla hullámvonal: MARSHALL 1907, n. 818, Pl. XXI/818). A nagytétényi aranygyűrű szalagjára, mint háttérre felforrasztott aranydrótokból és granulációval rögzített golyócskákból álló gyümölcsös indaminta is a késő római aranyművességben olyannyira kedvelt áttört

díszítést utánozza. (Maga a filigrántechnika és a granuláció a 3–4. században már kevésbé divatos: HIGGINS 1961, 181. Jól mutatja ezt a késő római Hoxne-i kincs is, ahol 11 áttört karperecre már csak 2 filigránnal és granulációval díszített jutott: ld. alább). Az apró granulált golyócskák a gyümölcszemek alakját idézték, amelyből több golyócska egymás mellé helyezésével kézenfekvően komponálhattak szőlő- vagy borostyánfürtöket. Ezek a fürtök önálló díszítő motívumok is lehettek (ld. például Kr.u. 2–3. századi gyűrűkön: ONDREJOVÁ 1975, 68–69 n° 44 pl. XIII/2; arany gyöngyökön: ONDREJOVÁ 1975, 64–65 n° 39–40 pl. X/3a-b).

A nagytétényi gyűrű távoli párhuzamának tartható egy kölni, Kr.u. 4. századi nicolopaszta gemmás gyűrű. A gyűrű szalagjának vázát három aranyhuzalból alakították ki, amelyek között a felületet aranyhuzalból készült hullámzó indákkal töltötték ki (aszúrfiligrán), rajtuk aranygolyócskákból gyümölcsök (HENKEL 1907, 41 Kat. Nr. 283 Taf. XV/283). A huzalkeret között futó indákkal alaplemez hiányában itt is áttört díszítés hatását kívánták elérni. A levél nélküli, gyümölcsökben végződő leágazásokkal ábrázolt, huzalból felforrasztott indahullám látható a 3. században elrejtett wiggensbachi kincs korongfibuláin (BÖHME-SCHÖNBERGER 1985, 243–245 Abb. 201) és a hettingeni kincs csüngőin (BÖHME-SCHÖNBERGER 1997, 78 Abb. 74), mindkét esetben ezüstből. A háttérlemezre felforrasztott gyümölcsös inda eszerint már a 3. században is kedvelt díszítési mód volt. (Ld. még a petrijaneci kincs két áttört arany karkötőjét, ahol a peremek közé helyezett aranyhuzalból készült pelták felforrasztásának helyét granulált aranygömböcskékkel takarták: NOLL 1974, 62–63.)

A nagytétényi aranygyűrű díszítésének teljesen analóg párhuzamai ismereteim szerint eddig csak az 1992-ben, Britanniában előkerült késő római Hoxne-i kincsben találhatók. A rendkívül gazdag kincs többek között 19 arany karperecet is tartalmazott, amelyek közül 11 *opus interrasile*, 2 domborműves, 4 arany hullámlemezéből készült, kettő díszítése pedig a nagytétényi gyűrűével teljesen megegyező (BLAND-JOHNS 1993, 8, 20 [színes képekkel]; BLAND-JOHNS 1994, 170, a keskenyebb karperecen a felforrasztott inda laposabb, míg a szélesebbnél meredekebb és sűrűbb hullámokat ír le). A nagytétényi gyűrű és a Hoxne-i kincs két karperece között a különbség – az ékszertípusokból következő méreteltérésen kívül – csak a karperecek két szélére felforrasztott aranyhuzalban fogható meg. A nagytétényi gyűrűnél ez sima, míg a karperecek esetében gyöngyöshuzal. A karpereceknél a szélesebb szalag kínálta nagyobb felület miatt a granulált fürtök gyümölcszemeinek a száma is nagyobb, mint a keskeny gyűrűszalag

esetében. Ezek a különbségek azonban elhanyagolhatók, amely felveti az ékszerek azonos ötvösműhelyből való származásának lehetőségét. Ebben a kiváló minőségben dolgozó ötvösműhelyben azonos díszítéssel, gyűrűket és karpereceket egyaránt készítettek, amelyek összefüggő garnitúrát is alkothattak. A lelőhelyek távolsága miatt a feltehetően jelentős és produktív műhely ékszerei egymástól nagy távolságra fekvő piacokra is eljutottak.

Keltezés: A gyűrűszalagon körbefutó inda a 4. századi gyűrűformák kedvelt díszítőmotívuma. Az indadíszítés kedveltsége a bizánci ötvösségben is tovább öröklődött. A nagytétényi gyűrűhöz hasonló díszítést, a két hangsúlyos kialakítású perem között hullámozó indamotívumot még a Kr.u. 6–7. századra keltezhető gyűrűkön is gyakran alkalmazták (YEROULANOU 1999, 142–144, n. 313–315, 321, 325–330). A nagytétényi gyűrű keltezésének kulcsa a Hoxne-i kincs, amelynek elrejtési időpontja az általa tartalmazott közel 15.000 érme segítségével jól meghatározható. A legkésőbbi vereteit Arcadius, Honorius, illetve III. Constantinus bocsátotta ki, így a kincs elrejtését az 5. század elejére, valamivel Kr.u. 407 utánra tehetjük (BLAND–JOHNS 1993, 8, 20). A nagytétényi aranygyűrű, a Hoxne-i kincs két karperecével közel egy időben, a Kr.u. 4. században, leginkább annak második felében – esetleg az 5. század legelején készülhetett.

2. Csontfésű 3 nagyobb töredéke (17.2.a-c. kép):

Budapest, MNM RR 64.6.4

Típus: Három részből összeállított kétoldalú fésű (Double-sided composite comb)

Megtalálási pozíció: a töredékek a „szarkofágban többfelé szétszórva” kerültek elő.

Méretük: a.: m.: 3,85 cm; sz.: 1,6 cm; v.: 0,25 cm; b.: m.: 4 cm; sz.: 2 cm; v.: 0,2 cm; c.: m.: 3,85 cm; sz.: 1,05 cm; v.: 0,25 cm.

Leírás: Kétoldalú csontfésű fogazott lapjának három töredéke (ld. egy hasonló módon törött fésűt Interisából: BÍRÓ 1994, 93 n. 396 Pl. XXXIX). Az a. töredék bizonyosan a fésűlap egyik széle volt. A b. és a c. töredék egy-egy oldala egyenesre megmunkált illesztési felületet mutat, ezért a fésű azok közé a kétoldalú fésűk közé tartozik, amelynek lapja nem egyetlen csontlemezből, hanem több, egymás mellé illesztett keskenyebb lapból állt. A több fogazott lemezből összeállított lapot két oldalról csont pántok fogták össze, amelyet gömbfejű vas szegecsekkel rögzítettek egymáshoz és a laphoz. A fésű egyedüli épen maradt és még valamire használható részét, a pántokat a sírrablók valószínűleg elvitték, rájuk csak a b. töredéken megőrződött szegecs (fejének átmérője 0,4 cm) és a szegecslyuknál eltörött c. töredék utal. Nem

tudjuk ezért, hogy a pántokat díszítették-e. Ha igen az valószínűleg vonalkötegekkel történt, de nem kizárt a pontkörökkel vagy – éppen egy nagytétényi fésű alapján (BÍRÓ 1994, 94 n. 409 Pl. XLIII) – a hullámvonalakkal való díszítés sem. A fésűből még 10 letörött fésűfog is gyűjtöttek a szarkofágból.

Értékelés: A kétoldalú fésű a legkedveltebb 4. századi fésűtípus volt, ezért gyakori melléklete a késő római síroknak is (Camponából is került elő csontfésű sírból: keleti temető 12. sír [ld. alább]; továbbá: BÍRÓ 1994, 94 n. 409). A kétoldalú fésűk sírokban általában az elhunyt jobb vagy bal oldalán fekszenek, a csákvári temetőben azonban a fej vagy a láb bal oldalán, de előfordult, hogy a jobb kézben tartották (BÍRÓ 2002, 67). A csontfésűket provinciális környezetben főleg nők vagy gyermekek mellé helyeztek (BÍRÓ 2000, 90; BÍRÓ 2002, 67). A nagytétényi szarkofág egyik elhunytja egy nő volt, ezért a fésűt hozzá köthetjük. BÍró M. azt is megfigyelte, hogy a fésűk jellemzően gazdag női sírok mellékletei vagy olyan sírokból kerülnek elő, amelyekbe több személyt temettek (BÍRÓ 2002, 68). Mind a két kritérium igaz a nagytétényi szarkofág késő római temetkezésére, mivel a két csontvázat tartalmazó szarkofág a megmaradt aranygyűrű miatt eredetileg gazdag sírt rejtett.

Keltezés: Kr.u. 4. század vége-5. század.

3. Vasszög töredéke (17.3. kép)

Budapest, MNM RR 64.6.3

Méretük: h.: 4,5 cm; átm.: 0,45 cm.

Leírás: Vasszeg enyhén görbe tuskéje, közepén kettőtörött.

4. Kerámia töredék (17.4. kép)

Budapest, MNM RR 64.6.3

Méretük: m.: 3,7 cm; sz.: 3,3 cm; falv.: 0,6 cm

Leírás: Keményre égetett szürke kerámia enyhén ívelő oldaltöredéke, belső oldalán korongolás nyomok. Apró kavicsokkal és homokkal soványítva.

5. Kerámia töredék (17.5. kép)

Budapest, MNM RR 64.6.3

Méretük: m.: 1,8 cm; sz.: 2,2 cm; falv.: 0,4 cm.

Leírás: Erőteljesen ívelő, kisméretű sötétbarnára égetett edény töredéke.

A gyűrű nemesfém anyaga, kiváló minősége és jelenléte miatt az Angeli utcai szarkofágba másodlagosan temetkező család a helyi lakosság tehetősebb rétegébe tartozott, amely mellékletadás gazdagságában is tükröződött (szarkofág, nemesfém mellékletek) (az arany ékszerekkel szarkofágba temetkező családok kiemelt társadalmi háttéréhez ld.: MARTIN-KILCHER 2000, 65: „golden personal ornaments and a sarcophagus

testify to the fact that the deceased came from wealthy families.”; az arany ékszerek mint státuszszimbólumok a későantikvitásban: STOUT 1994, 77–100).

Késő római sírok Camponában

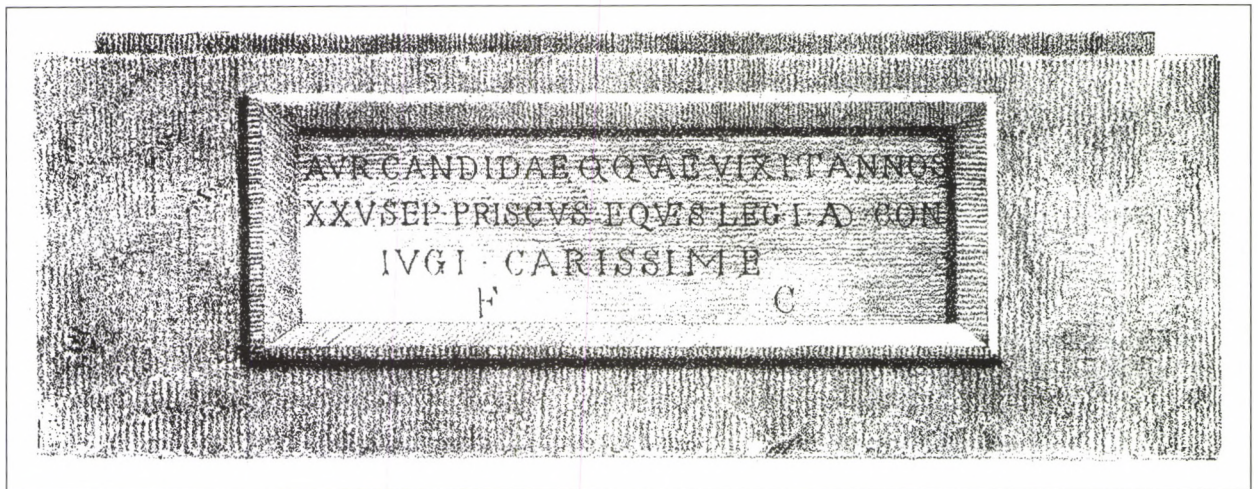
A nagytétényi, késő római temetkezésre másodlagosan felhasznált szarkofág Camponán belül elfoglalt topográfiai helyzetének meghatározásához nélkülözhetetlen a település késő római temetőinek azonosítása. A pannoniai tartományok ripája mentén épített auxiliáris castellumok, vicusok és késő római erődök számához képest alulreprezentált a hozzájuk kapcsolódó temetők kutatása és nagy az elmaradás a már feltárt sírok közlése tekintetében is, amely Camponára különösen igaz. Campona római temetőinek azonosítása és bemutatása még nem történt meg (FÜLEP 1962, 651; FÜLEP 1968, 365; KOVÁCS 1999, 31), ezért érdemesnek látszik a rendelkezésünkre álló adatokat röviden összefoglalni:

Az 1–3. századi temetők elhelyezkedéséről, sírjairól csak szórványos és bizonytalan információkkal rendelkezünk. A castellumtól délnyugatra, Campona tágabb körzetében azonban egy 1. századi hamvasztásos temetőt tárt fel Beszédes J., amelybe jellemzően még az auxiliáris castellum létrehozása előtt, egy közeli falu lakói temetkezettek (BESZÉDES–SZILAS 2006, 155–157; BESZÉDES–SZILAS 2007, 239–246). Fülep F. 1956-ban földmunkák során elpusztított korai sírokat említ a kastély udvarából (FÜLEP 1968, 365, bár a sírok környékéről sok terra sigillata töredék származik, azok a korábbi vicushoz is köthetők, a sírok ezért lehettek akár késő rómaiak: KOVÁCS 1999, 31). Az 1956-ban megsemmisült

sírok alapján az ún. limesút és a Duna közé feltételezi a 2. századi temetőt, ez azonban további bizonyítást igényel (FÜLEP 1957, 15). Gázcső fektetésekor valószínűleg egy sírt bolygattak meg a Koltói Anna u. 16. szám alatt, a castellumtól cca. 400 m távolságra (24. térkép/*), ahonnan szürke kerámiafedő, Drag. 37 formájú reliefdíszes terra sigillata tál töredéke került elő (a leletet rám hivatkozva említi: KOVÁCS 1999, 30). A leletek, amennyiben sírból származnak egy, castellumból északnyugat felé vezető út mentén kialakult temetőre utalhatnak.

Szarkofágok Camponából: A késő római temetők egyik indikátora a 2. század végére – 3. századra keltezhető szarkofágok, amelyeket a 4–5. században következetesen másodlagos temetkezésekre használtak és ekkor már földbe ástak. Camponában az Angeli utcai leleten kívül nagyobb számban találtak szarkofágokat, pontos lelőhelyük azonban ismeretlen. Érdy J. 1864-ben megjegyezte, hogy Tétényben „már az előtt is számos kőkoporsó ... került napfényre, de mindenkor kíméletlen kezekre.” Ilyen szarkofágok lehetnek azok is, amelyek a 19. században vagy a 20. század elején ma már ismeretlen körülmények között a nagytétényi kastély kertjében kötöttek ki (2–3):

1. Érdy J. 1847. szept. 19-én a nagytétényi kastély udvarának alsó kapuja mellett egy akkor kútványúnak használt szarkofágot rajzolt és írt le (ÉRDY 1864, 11–13 II. tábla/14) (19. kép). A közölt szarkofág azonban Szőnytől keletre, a *canabae* területén került elő. Innen Almásfüzitőre (CIL III 4271), majd 1877-ben a MNM-ba jutott (CIL III 10962 = RIU 707). Érdy J. valószínűleg valóban látott a nagytétényi kastélynál egy szarkofágot, amelyet összekevert Aurelia Candida szőnyi szarkofágjával.

19. kép Az Érdy J. által 1847-ben leírt és tévesen nagytétényi lelőhellyel közölt szarkofág (ÉRDY 1864, II. tábla után)
Abb. 19 Von J. Érdy 1847 beschriebene und irtümlich mit Nagytétényer Fundort publizierter Sarkophag
(nach ÉRDY 1864 Taf. II)

2. Archív fotókon egy szarkofág ismerhető fel, amelynek több darabra törött homlokzati oldala össze van állítva, fedőjének pedig csak valamivel több mint a harmada őrződött meg (20. kép 1–2). Ez a szarkofág azonos a nagytétényi Kastélymúzeum kőtárában, a 31. szám alatt kiállított töredékes szarkofággal (MNM Ltsz.: 84.33.1). Az archív fotók óta a szarkofág töredékeiből sok elveszett, típusa azonban így is meghatározható. A láda hármasság tagolású homlokzati oldala 1-1 díszítetlen szélső mezőből és két oldalt POCHMARSKI 2001, 1. típusához közelálló norico-pannoniai volutával határolt feliratos mezőből áll, amelybe felirat nem került (a láda méretei: h.: 203 cm; sz.: 87 cm; m.: 72 cm). A tető típusa azonos a cikk tárgyát képező szarkofág fedelével (méretei: megmaradt h.: 89 cm; sz.: 104 cm; m.: 35 cm) (21. kép).

3. Valószínűleg ugyancsak Nagytétény területéről került ismeretlen időben és körülmények között a Kastélymúzeumba egy szarkofág homlokzati lapjának jobb felső töredéke (MNM ltsz.: MNM RR 83.25.2), amely most kerül először közlésre (22. kép). A töredéken a jobb szélső, felül norico-pannoniai voluta vonalával lezárt, kimélyített fülkében egy *sagumot* és *tunica manticata*t viselő férfialakot faragtak ki, aki katonára lehetett. Kezében botot (*fustis*) tart (a katonák kezében ábrázolt botokhoz ld.: SPEIDEL 1993, 99–101). A középső mezőből csak a kimélyített, egyszerű keretbe helyezett feliratos mező 2-4. sorának utolsó betűi és a mezőn kívülre felvésett 1. sor *[D(is)] M(anibus)* dedikációjának M betűje maradt meg, amelyek olvasata a következő:

[D(is)] M(anibus)

[-]EI

3 *[-]T*

[-]AE vagy csak *[-]A*

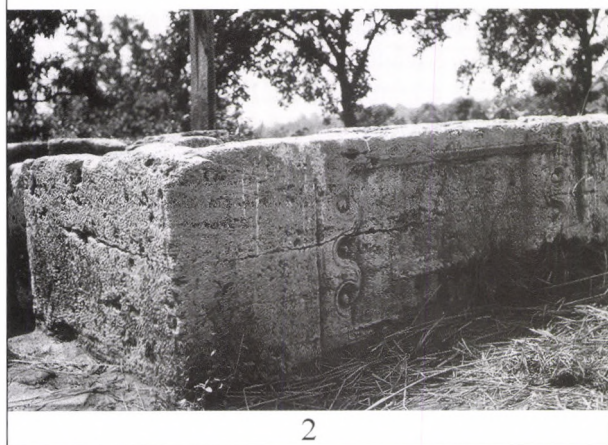
4. Egy metrikus feliratot hordozó szarkofág (23. kép) kezdetben ugyancsak a kastélyban állt, majd a Koller-szőlőbe került, ahonnan 1873-ban özv. Kollerné ajándékaént jutott a MNM-ba (RD 373 = CIL III 3397 = CLE 555; feliratát a CIL III² számára Fehér B. dolgozza fel.)

Campona késő római temetői: Nagytétényből az első késő római sírok közlése Érdy J.-hoz köthető (ÉRDY 1864, 11–13). Beszámolója szerint a „budai vasútvonal” építésekor 1858-ban „Tétény alsó végén” több sírt – köztük korábbi feliratos és faragott kőemlékek felhasználásával készült kőláda sírokat – pusztítottak el, ezekből azonban néhány leletet megmentett Klein Lipót mérnök (a leletek később a MNM-ba kerültek: ÉRDY 1864, 12; ltsz.: MNM RR

4.1859.1-11, egy részük elveszett). Érdy J.-t 1859. januárjában két, egymás közelébe fekvő sír előkerüléséről értesítették, amelyeket ugyancsak a vasútépítés hozott felszínre (ÉRDY 1864, 11–12; csak ezeket a sírokat dolgozta be Nagytétényből a késő római sírokról írt összefoglaló munkájába Lányi Vera: LÁNYI 1972, 174). Az általa feltárt két sír egyike élükre állított tegulákkal volt körberakva, és aljára is tegulákat fektettek. A sír tetejét három faragott mészkőlap alkotta (rajzát ld. ÉRDY 1864, I tábla/1). A sírban egy férfi váza feküdt, rajta hagymafejes fibula és övesat, lábánál sárga mázas korsó. A másik sír egy kőláda sír volt, amelyet négy faragott kővel takartak (rajzát ld. I tábla/2). A sírban a téglákra fektetett női váz lábaihoz egy balsamariumot és egy vörös festésű kerámia korsót, valamint II. Constantius érmét helyeztek el. A sírok topográfiai helyzetéről semmi közelebbit nem tudunk, valószínű azonban, hogy az elpusztított sírok a castellumtól DK-re, a vasút mentén feküdtek (így értendő a „Tétény alsó vége” helymeghatározás), míg az Érdy J. által később feltárt két sír – a korábbiak elpusztítása óta eltelt legalább négy hét és a vasútépítési munkálatok előrehaladása miatt – inkább az erőtől délnyugatra sejthető, ahol a vasút nyomvonala északabbra a castellumot jobban megközelítette.

A régészeti módszerekkel feltárt, pontos lelőhellyel rendelkező késő római temetkezések alapján egyelőre három különálló – a castellumhoz viszonyított helyzetük alapján elnevezett – temetőt különíthetünk el, az egyik az ún. keleti (A), a másik az északnyugati (B), a harmadik pedig a nyugati temető (C). (A temetőket égtájak szerint Fülep F. nevezte el, az azonosítás megkönnyítése végett én is ezt a terminológiát használom.) Az egyes temetőkön belül arab számmal különböztettem meg az egy időben feltárt sírcsoportokat (ezek a számok szerepelnek a 24. kép térképén).

A) *A keleti késő római temető:* A temető sírjai az auxiliáris castellumból a *porta principalis sinistrán* keresztül K-felé vezető út D-i oldalán kerültek elő, a castellumtól mintegy 150–200 méterre. (Az úttól északra néhány 1990-es években megbolygatott csontváz alapján a késő római temető a római út északi oldalára is kiterjedhetett. A Landler Jenő u. közepén 1998-ban húzott csatornaárok azonban sírokat nem metszett.) Ebből a késő római temetőből tárták fel eddig Camponában a legtöbb sírt, szám szerint 20+8(?) at. A sírokat előkerülésük sorrendjében ismertetem. A sírok feldolgozása és mellékleteik azonosítása még folyamatban van, így itt egyelőre csak a sírok rövid leírását és topográfiai helyzetüket közölhetem. (Mivel az alább felsorolt 20 késő római sír és az M. Geszti E. 1969-es leletmentése során feltárt bizonytalan számú

20. kép 1: Virágládának használt szarkofág a nagytévényi kastély kertjében; 2: ugyanez a szarkofág ép ládával és fedő nélkül egy archiv fotón (kat. 2)

Abb. 20 1: Als Blumenkasten genutzter Sarkophag im Garten des Nagytévényer Schlosses; 2: derselbe unbeschädigte Sarkophag ohne Deckel auf einem Archivfoto (Kat. 2)

sír azonos temetőhöz tartozott, ezért azok előke-rülésük időrendjében folyamatos számozást kaptak.)

1. Fülep F. Campona temetőjét keresve 1952 májusában két szelvényt nyitott, a nagytévényi kastély főkapujával szemben, a Csókási Pál, ma Kastélypark u. keleti oldalán, a Nepomuki Szt. János gloriét közvetlen közelében (XV. és az attól keletre fekvő XIX. „blokkok”). A két szelvényben összesen 7 sír került elő (számuk 1–7., a XV. szelvényben az 1., 3. és 7. sz., a XIX-ben a 2., 4–6. sz. sírok). (Az 1952-ben feltárt sírok végleges száma nem teljesen biztos. M. Geszti E. 8, máshol 9 sírt említ [GESZTI 1972, 54], míg Fülep F. befejezetlen naplójában csak a 7. sírig történt számkiadás, és ugyanennyi sírről rendelkezünk fény-

képekkel is. Valószínű, hogy M. Geszti E. a 3. kettős sírt két sírnak vette. Az 1963-as leletmentésének dokumentációjában a folyamatos sírszámozásokban így egy sírral elcsúszott.) 1. sír: férfi bolygatatlan sírja, bal oldalán kőszorral. Mellékletei: bal térdénél kiöntős korsó, bal bokájánál fenőkő, rajta vaskés. Jobb medencén kopott érme, a kéz ujjainál bronz gyűrűkarika és több gyűrű töredéke. 2. sír: Melléklet nélküli férfisír, derékig kövekkel körberakva. A mellékletekben gazdag 3. sír: Férfi és állapotos nő kőlapokkal lefedett, épített sírja. A női váz bolygatott. Mellékletek: a férfi bal lábánál két gömbtestű, hengeres nyakú üvegedény, jobb bokája mellett üvegedény feke. A nő lábánál üvegpothár, mellette vastárgy. Bal karján üvegpaszta karperec, melle táján fekete gyöngyök két sorban. A két váz között egy kisméretű gömbtestű edény (képét közli: FÜLEP 1957, 18 14. kép, mellékleteinek fotója: ugyanott a p. 17 12. képen). 4. sír: Férfi bolygatott sírja, a váz alatt kődarabok. Mellékletek: bronzérem, vasfibula, faragott csonttárgy (síron kívülről), fej mellett vaskés. 5. sír: melléklet nélküli bolygatatlan. 6. sír: 15–20 éves ifjú mellékletnélküli temetkezése. 7. sír: nyugat-kelet irányú bolygatatlan női sír, mellkasának táján vaskarikával. (A sírok mellékletei a MNM-ben az RR 54.53.1–27 ltsz. alatt – ha nem is hiánytalanul – de megtalálhatók.)

2. Vízvezeték fektetés során 1963. augusztusában 5 késő római sír került elő a Kastélypark utcában a 8–12 számú házak előtt, amelyeket Cserey Éva tárt fel (RégFüz I/17, 30; MNM, Régészeti Adattár ltsz.: XIII.306/1963). 8. sír: Férfi keleti tájolású bolygatatlan sírja, amelyet mind a négy oldalán függőleges állású tegulákkal raktak körbe. Jobb combja mellett egy gyermekcsontváz. Mellékletek: a férfi kulcs-csontjánál hagymafejes fibula, bal medencecsontnál övcsat, a bal alsó lábszárcsontnál pedig bögre feküdt. 9. sír: bolygatatlan, férfi vázával. Padkás sír, a fej és a láb alatt 1-1 tegulával. Melléklete csak egy, szájával felfelé álló kiöntős kancsó volt. 10. sír: Bolygatatlan, férfi keletre tájolt kőláda sírja. Mellékletek: hagymafejes fibula a jobb váll alatt, fekete korsó a bal lábánál. 11. sír: Bolygatott, padkás keletelt férfisír. Mellékletek: medencénél érme, bal lábánál két korsó, lábfejnél összetört üvegedény. 12. sír: Leány bolygatatlan sírja. Mellékletei: nyakában borostyán és üvegpaszta gyöngyökből fűzött nyaklánc, jobb medencénél pasztagyöngy fülbevaló, bal lábánál csont fésű.

3. 1963 októberében 4 sírt tárt fel Cserey É. és M. Geszti E. a Kastély kertjében, a terasz alatt, a keleti kerítésfal mögött (14–16., 19. sírok) (RégFüz I/17, 30; MNM Régészeti Adattár ltsz.: XVI.386/1963). Itt lehetett a temető nyugati széle. A keletre tájolt 13. sírban a férfi feje fölé és a lábai alá egy-egy élére állított

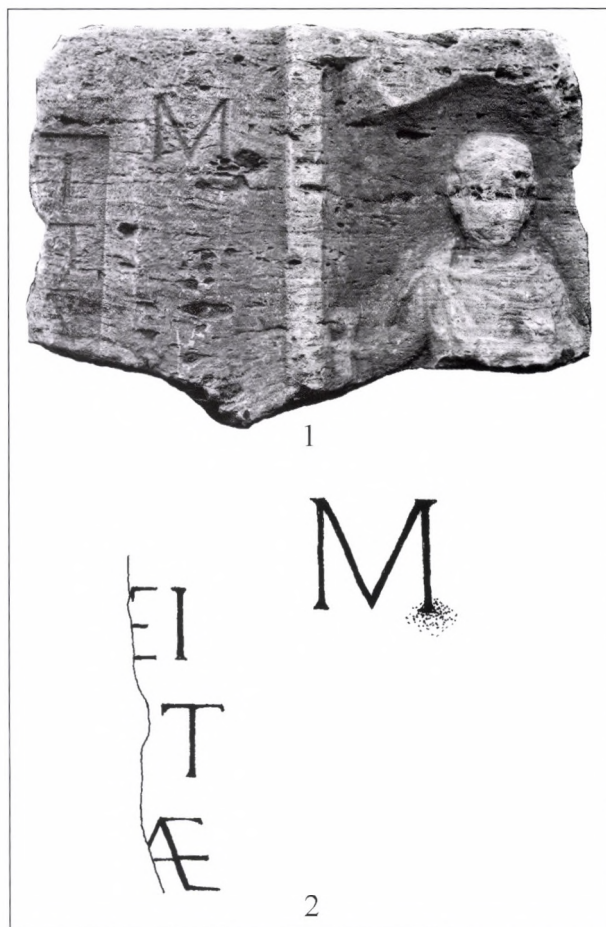

21. kép A kat. 2. szarkofág a nagytétényi Kastélymúzeum római kőtárában
Abb. 21 Sarkophag Kat. 2 im römischen Lapidarium des Nagytétényer Schlosses

teglát helyeztek. Mellékletei: 1,2 cm széles homlokpánt, kés, övcsat, lábánál fekete anyagkorsó. 14. sír: részben bolygatott női váz, amely kelet-felé tájolt. Mellékletei: térdtájon 7 db üvegpaszta-gyöngy, derekánál zöldmázás korsó. A 15. sír bolygatott gyermek vázát tartalmazta, akinek fejrésze LEGIAD bélyeges téglával volt lefedve. Lábánál hét kisebb kődarab. 18. sír férfi melléklet nélküli bolygatott temetkezése. (A leletek a MNM-ba nem kerültek be.)

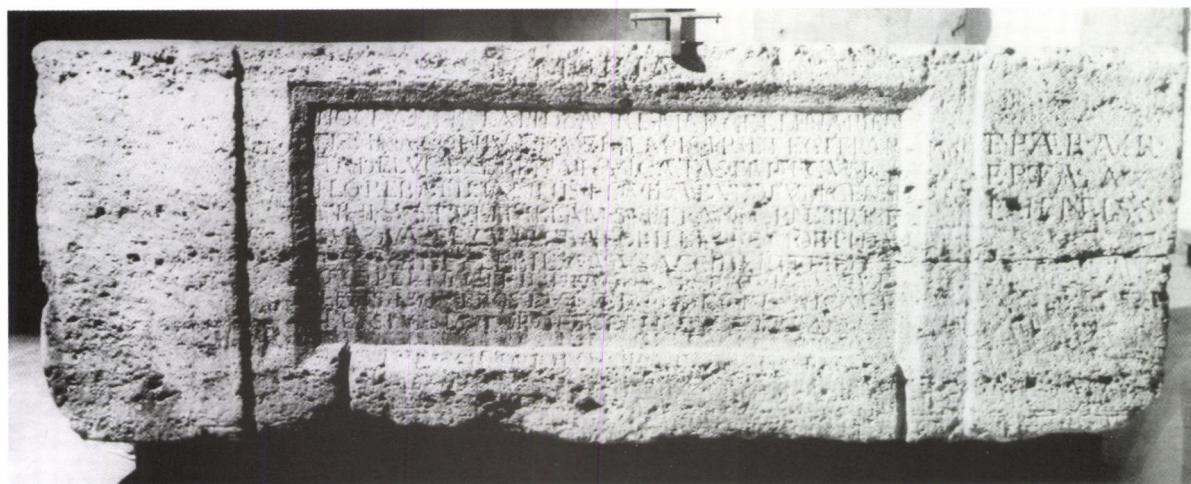
4. Ugyanebben az évben további két sírt (16–17. sír) tárt fel M. Geszti E. Korompay Ernő – Nepomuki Szt. János gloriett mögött fekvő – kertjében, amelyekre répaverem ásása során bukkantak. A 16. sírban idősebb férfi váza feküdt, két mázas kerámia melléklettel (korsó okkersárga mázzal, füles csésze sötétbarna mázzal.) Lába fölött gyermek bolygatott váza (17. sír). E sírok leletei sem lelhetők ma már fel.

5. 1964. decemberében, kábelfektetés során egyetlen sír került elő a Kastélypark utcában, a főkapuval szembeni árokban (19. sír) (feltáró: Cserey Éva) (MNM Régészeti Adattár ltsz.: I.2/1965). A sír K-Ny tájolású volt, amelyet az árokásás során szétdúltak. A szétszórt csontok gyermekvázhoz tartoztak. Ennek a sírnak az egyik oldallapja volt egy sírépítményhez tartozó kőlap, amelynek domborműve girlandokat tartó

22. kép Egy Nagytétényben előkerült szarkofág homlokzati lapjának töredéke és feliratának rajza

Abb. 22 Fragment der Fassadenplatte eines in Nagytétény gefundenen Sarkophags und Zeichnung seiner Inschrift

1

M M O R I A E

HOC IACE T IN LAPIDE AVR E MARCELLINA PIEN
 TISSIMA CONIVY QVE IN LAPIS IPSE TEGIT RAP
 TADELVCE SERENA HVIC ET ASPRIM CVM
 FLOREBAT IN ANNI 5 INVIDA FATORVM GENESIS
 MIHISVST VLIT IL LAM SVPERANE GENE TRICE
 SVAQVÆ SE CVPIE BAT OBILL VNE MORTIDA I
 QVA SIDI TLEBIL CASVS ACCIDE RIT EHI
 QVE PERI SIT A SE QVICVAQV
 LEGIS I C TROS
 ELYSIAS S

E P A E R A V R
 E P T A A
 P I E N T I S S

AS

I V L V I C T O R I N V S R E O S F C

2

23. kép Versben fogalmazott sírfelirat egy nagytétényi szarkofágon, 1: fotó (O. Harl); 2. rajz
 Abb. 23 Grabinschrift in Gedichtform auf einem Sarkophag von Nagytétény. 1: Foto (O. Harl); 2. Zeichnung

két Eröszt ábrázol (ltsz.: 83.25.5; KISS 1987, 49 Nr. XVII.9 Taf. 78/6, lelőhelye itt tévesen „Gebiet des römischen Lagers”).

6. 1967-ben M. Geszti E. a kastély gótikus előzményű, lebontott barokk kápolnájának feltárása során megállapította, hogy „a templom szentélye 4. századi római sírt roncsolt szét” (RégFüz 1/21, 56).

7. 1969-ben csőfektetés okán, a kastély kertjének szélén és kerítése alatt további sírok leletmentését végezte el M. Geszti E. Erről az ásatásról azonban sem jelentés, sem dokumentáció nem maradt fenn, csak néhány ellentmondásos adatot tartalmazó mondat (GESZTI 1970, 35–36, 301 30. j.; GESZTI 1972, 54) és később a MNM-ba került leletek adatai. Még abban sem vagyunk biztosak, hogy pontosan hol és hány sír

feltárása történt meg ekkor. M. Geszti E. arról ír, hogy „a kertben öt, a kerítés alatt három sírt találtunk.” A MNM-ba az 1969-es ásatásból azonban 1-től 17-ig számozott sírokból kerültek leletek. Az ásatás két szűkszavú leírásából annyi kihámozható, hogy egy tegulákkal körberakott női sírból ép üvegedény és négy késő római érme került elő. Erre a női sírra vonatkozhat Geszti E. megjegyzése: „éremlelettel igazolhatóan az V. század elejére tehető.” Nagyméretű épületelemekből, lépcsőkből, egy törött oszlopbázis fedésével készült az a sír, amelyben „három összeszabdalt katona” feküdt. További női sírokban arany fülbevalókat, üvegekperereceket és narancsmázás ép kancsót illetve egyéb edényeket talált (GESZTI 1970, 35–36 kép és GESZTI 1972, 54, 55 19. kép a váloga-

24. kép Campona késő római temetőiből eddig előkerült, ismert sírcsoportok Nagytétény 1960-es évek elején készült térképén. A= keleti temető; B=északnyugati temető; C=nyugati temető sírcsoportjai. A 8. szám alatt az Angeli u. 25 alatt talált szarkofág lelőhelye.

Abb. 24 Die bisher gefundenen bekannten Grabgruppen der spätrömischen Gräberfelder von Campona auf der Karte von Nagytétény vom Anfang der 1960er Jahre. A = im östlichen Gräberfeld; B = im nordwestlichen Gräberfeld; C = im westlichen Gräberfeld. Unter Nr. 8 der Fundort des Sarkophags Angeli u. 25

tott leletekről). 1984-ben ezekből a sírokból néhány lelet a MNM-ba jutott (Itsz.: MNM RR 84.4.7–16 és R562–563), a többi úgy tűnik elkallódott.

A közelmúltban a Kastélypark u. 12 szám kapualjában vagy az előtt, közel az 1963-ban feltárt sírokhoz csatornázás során állítólag egy szarkofágot pusztítottak el (Kocsis L. szíves közlése).

B) *Az északnyugati temető:* A castellum északnyugati sarkától 200–300 m távolságra kerültek elő sírjai, amelyek ismert száma eddig 3. Nem kizárt, hogy összeér a nyugati temetővel, a késő római castellumot elkerülő út azonban bizonyosan elválasztotta őket.

8. Az északnyugati temetőhöz tartozik az Angeli u. 25 szám alatt talált, e cikk tárgyát képező szarkofág.

9. M. Geszti E. ennek a szarkofágnak az 1959. évi bejelentésében említett egy további sírt is, amelyet az Angeli u. 19 alatt találtak. Erről a sírról azonban sem dokumentáció, sem jelentés nem maradt fenn. A házi tulajdonosa, Wahl Zoltán 8 éves korában viszont jelen volt a sír előkerülésénél és még részletekbe menően emlékezett az eseményre. A sírra 1956-ban szülei pinceásás során bukkantak. A 2,5–3 m mély pince közvetlenül az Angeli u. mellett helyezkedik el a mai lakóház alatt. Ennek a pincének az északnyugati sarkában, az utca szomszédságában került elő a sír. A leletet, miután a kőlapot megemelve láthatóvá váltak a csontok, bejelentették és valaki, valószínűleg M. Geszti E. a sírt feltárta. Wahl Z. emlékei szerint a sír egy kővel körberakott és lapos kőlapokkal fedett kőláda sír volt, amelyben egy magas férfi melléklet nélküli, bolygatatlan csontváza feküdt. A kőveken sem felirat, sem relief nem volt.

10. Ugyanehhez az északi temetőhöz tartozhat még egy további késő római sír is. Th. Mommsen ugyanis a CIL III-ban két olyan köemléket közöl, amelyek – Paur Ivánra hivatkozva (PAUR 1851–1852, 852) – Nagytétényben egy késő római kőláda sírból kerültek elő 1851. június 4-én (CIL III 3391, 3394, mindkét felirat a találó ajándékként 1873-ban a MNM-ba jutott). A sír lelőhelyeként Paur I. a Kainer udvart adta meg (Mommsennél in CIL „in area Kaineri”), amely a castellumtól É-ra futó egykori Ó utcában, a mai Zambelli Lajos utcában található (említi: PAULOVICS 1957, 42–43 ld. még KOVÁCS 1999, 31).

(Az Angeli u. 25-ben talált szarkofágtól észak felé mért több mint 1 km-es távolsága miatt nem sorolható ehhez a temetőhöz a Facsády A. és Lőrincz B. által 1973-ban leletmentett késő római sír, amelyet Budapest XXII., Barackos út 31/c alatt, vízvezeték ásása során találtak. A fiatal nő téglasíráját kőlappal fedték, megmaradt mellékletei: bronz karperec, „vörös-fekete edény”, II. Constantius érme, 1 gyöngy, 1 bronzlánc töredéke: MNM Régészeti Adattár Itsz.: XIX.265/1973)

C) *A nyugati temető:* A késő római temetőt a castellum nyugati oldalán – a M. Geszti E. leletmentése során észlelt épületomladék és nagyszámú tetőtégla miatt – valószínűleg az egykori vicus területén létesítették.

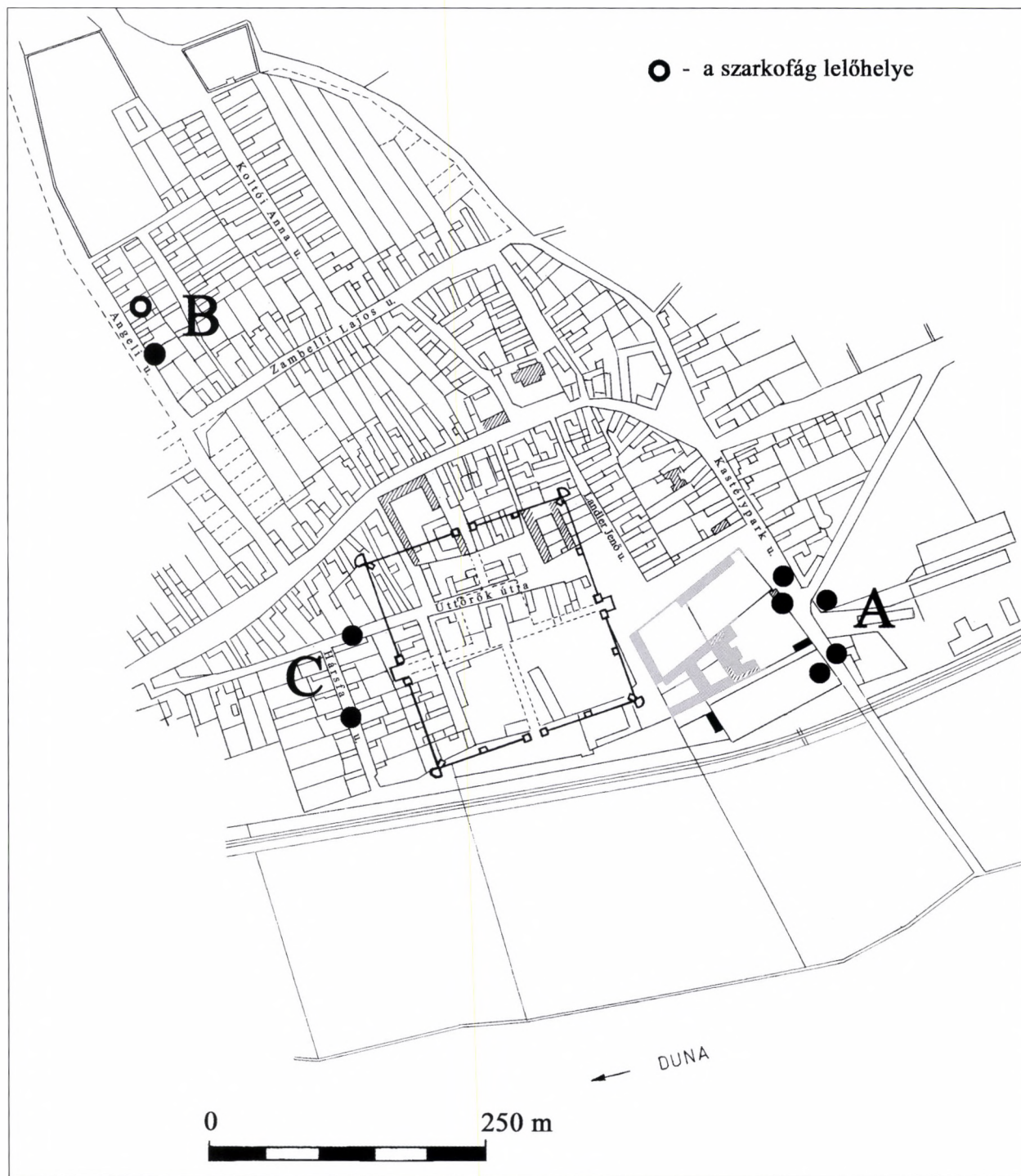
11. A nyugati temető első ismert sírját M. Geszti E. tárta fel 1961 novemberében egy csőfektetéshez kapcsolódó leletmentés során, a Hársfa utca 8. számú ház előtt. Az árok az utca egész hosszán végigfutott, ennek ellenére csak egyetlen sírt metszett. A késő római sír oldalait faragott kővekből rakták, köztük egy Jupitert ábrázoló, provinciális kivitelű relieffel (Itsz.: MNM RR 83.25.4). A sírban egy fejjel kelet felé fektetett női váz feküdt, amelyet teljesen feldúltak. Csak töredékekben megmaradt leletei alapján a mellékletek között eredetileg üveg- és kerámiaedények bizonyosan voltak, a zöld oxidációs foltok pedig fémmellékletekre utalnak (a sír közöletlen, említve: RégFüz I/15, 28; dokumentációja a MNM Régészeti Adattárában: Itsz.: XIX.516/1961).

12. 2003-ban az Úttörők útján egy csatornaárok leletmentése során az árok nyugati végében, az erőd nyugati árokrendszerén kívül, a porta principalis dextrán keresztül Ny-felé futó úttól Északra egy előzetesen 3. század második felére keltezett csontvázas sír került elő. A sír tájolása délnyugat-északkeleti, mellékletei egy szürke kicsorbult peremű korszó és egy sárga, vörös festésű bögre voltak (KOCSIS 2004, 143–144 11. kép).

13. Ettől a sírtól nyugatra, a Hársfa utcában ugyanezen év szeptemberében négy további, hasonló tájolású, de melléklet nélküli csontvázas sírt bolygattak meg (KOCSIS 2004, 144, a melléklet nélküli késő római sírokhoz: LÁNYI 1972, 66; legutóbb KELEMEN 2008 167–170).

14. A castellumtól cca. 350 m-re délnyugati irányba fekvő Gyümölcs utcából 1967-ben egy 30 cm magas ép zöldmázás kancsó került szörványként a nagytétényi Kastélymúzeumba, majd innen a MNM-ba (Itsz.: MNM RR 84.4.17). A kancsó ép állapota sírból való származását valószínűsíti.

A 2003-ban feltárt sír alapján a nyugati késő római temető egészen a fossáig tartott, nyugat felé pedig akár a Gyümölcs utcáig is elhúzódhatott. Sírok kerültek elő a castellumtól északnyugatra is, az erőd északnyugati sarkától 200–300 m távolságra. Fülep F. szerint a vicus a castellumtól nyugatra is kiterjedt, amelyet alátámaszt Geszti E. megfigyelése a Hársfa utcában, ahol építési törmelék (nagy mennyiségű tetőtégla) utalt épületek közelségére. A keleti oldalon az egykori vicus területén bizonyosan temetkeztek (KOVÁCS 1999, 33), itt azonban nem tudjuk, hogy a temető az erőd irányába pontosan meddig terjedt ki (feltételezhetően itt is az aktuális késő római véd-

25. kép Campona castellumának és késő római temetőinek egymáshoz viszonyított topográfiai helyzete
 Abb. 25 Topografische Lage des Kastells Campona und seiner spätrömischen Gräberfelder zueinander

művekig). Camponában is igaz lehet tehát, hogy az auxiliaris vicus területét, vagy legalább is annak nagyobb részét feladták és a visszabontott épületek helyén temetőket nyitottak. További kutatásokat

igényel azonban, hogy a vicus teljes területének vagy – Solvához hasonlóan (KELEMEN 2008, 198 858 j.) – csak bizonyos részeinek feladására került-e sor.

Összefoglalva:

Fülep F. és Burger A. 1961 márciusában Budapest-Nagytétényében (XXII. kerület) az egykori *Campona* auxiliáris castellumának közelében, az Ady Endre, ma Angeli u. 25 számú ház telkén egy másodlagos, késő római temetkezésre felhasznált feliratos szarkofágot tárt fel. Ezt a későbbi temetkezést is megbolygatták, de néhány lelet a szarkofágban maradt.

A szarkofág a hármas homlokzati tagolású, Severus-korban Pannoniában széles körben elterjedt szarkofágtípust képviseli, ahol a norico-pannoniai volutamotívummal határolt feliratos mezőt két oldalról egy-egy fülke fogta közre. A bal oldali fülkébe egy oltáron áldozó idősebb nőalak, a jobb oldaliba pedig egy ékszeres dobozából ékszerét kiemelő fiatalabb leány domborművét faragták ki. Az utóbbi képtípusa a 3. században jelent meg a pannoniai síremlékplasztikában és egy új nőideált mutat be, amelynél a szépség és a nőiesség a hangsúlyozni kívánt érték. A szarkofág eredetileg festett volt, amelyből a cymatium vörös fehér és okker színekre épülő festése rekonstruálható. A felirat szerint a szarkofágot egy helyi veterán, Aurelius Asclepiades állította leányának vagy feleségének, Aurelia Severának. A betemetkezési jogban később Ulpia Ursa is részesült, aki vagy Asclepiades felesége és Severa anyja lehetett, vagy Asclepiades anyja esetleg második felesége. Őket ábrázolták az oldalsó fülkékben. A *memoriae* formula és a

napra pontos életkor-megadás szintén a 3. századi sírszövegek jellegzetes szófordulatai.

A másodlagos és kirabolt késő római temetkezésből csak a két elhunyt (egy idősebb férfi és egy fiatalabb nő) összedobált csontjai, egy filigrán technikával és granulációval kialakított indamotívummal díszített, *opus interrasi* utánzó aranygyűrű, egy kétoldalú csontfésű darabjai, két kerámiatöredék és egy vasszeg őrződött meg. A szarkofágos temetkezés, mégha másodlagos temetkezésre használták is, valamint az arany ékszer mellékletek miatt az elhunytak családja a helyi lakosság tehetősebb rétegébe tartozott. Camponából a nagytétényivel együtt eddig öt szarkofágra rendelkezünk adatokkal, minden bizonnyal mindegyiket – a korábbi sír kitakarításával – késő római temetkezésre ismételten felhasználták.

Campona késő római erődje körül nyitott temetőkre is igaz az a jelenség, hogy a sírokat a korábbi vicus felhagyott területére ásták be. Az eddig feltárt, kivétel nélkül közöletlen sírok alapján – amelyek most először vannak a teljesség igényével összegyűjtve – három temetőt sikerült elkülöníteni. A keleti temetőből ismerjük eddig a legtöbb 20+8 sírt, amelyek a nagytétényi kastély kertje előtt csoportosulnak, de a temető valószínűleg egészen a késő római erőd fossájáig kiterjedt. Ugyanez igaz a nyugati temetőre is, amelynek egyik csontvázas sírját a fossa közelébe ásták. Az északnyugati temető – ahol az itt közölt szarkofág is előkerült – izoláltabb volt és eddig csak néhány sírja vált ismertté.¹

Jegyzetek

- 1 Köszönettel tartozom az Angeli u. 19 és 25 sz. házak tulajdonosainak, Wahl Zoltánnak és Gesitz Erzsébetnek a telkükön feltárt sírokról adott hasznos információkért. Köszönöm Garam Évának (MNM, Budapest), Kocsis Lászlónak (MNM, Budapest), Márton Andrásnak, Tóth Endrének (MNM, Budapest) és Gabler Dénesnek (MTA, Régészeti Intézet), hogy a kéziratot elolvasták és

hasznos megjegyzéseikkel segítettek, továbbá Pásztókai-Szeőke Juditnak, hogy a ruhaviselet és az ékszeres doboz tartó nő képtípusának problémáit vele megbeszélhettem. Ugyancsak köszönöm Király Elvirának, a nagytétényi Kastélymúzeum igazgatójának, továbbá Varga Tibornénak és Geiger Annamáriának (MNM Régészeti Adattár) szíves segítségét.

IRODALOM

- AUDIN–BURNAND 1959 A. AUDIN–Y. BURNAND, *Chronologie des épithaphes romaines de Lyon*. REA 61 (1959) 320–352.
- ALFÖLDY 1967 G. ALFÖLDY, *Epigraphisches aus dem Rheinland II. Thrakische und illyrische Soldaten in den rheinischen Legionen*. EST Bd. 4. Köln-Bonn 1967, 26–33 = *Römische Heeresgeschichte. Beiträge 1962–1985*. Mavors III. Amsterdam 1987, 368–376.
- ALFÖLDY 1969 G. ALFÖLDY, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. Beiträge zur Namenforschung. N. F. Beiheft 4. Heidelberg 1969.

- BARKÓCZI 1964 L. BARKÓCZI, *The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian*. Acta ArchHung 16 (1964) 257–356.
- BESZÉDES 1996 J. BESZÉDES, *Dioscuros ábrázolású sarokkő Alsóhetényből. – Eckstein mit der Darstellung von Dioscur aus Alsóhetény*. FolArch 45 (1996) 133–155.
- BESZÉDES–MRÁV–TÓTH 2003 J. BESZÉDES–ZS. MRÁV–E. TÓTH, *Die Steindenkmäler von Bölske – Inschriften und Skulpturen*. Katalog. In.: Á. Szabó – E. Tóth (Hrsg.), Bölske. Römische Inschriften und Funde. LibArch Ser. nov. No. II. Budapest 2003, 103–218.
- BESZÉDES–SZILAS 2006 J. BESZÉDES–G. SZILAS, *Őskori és római kori lelőhelyek feltárása az M6 autópálya budapesti szakaszának nyomvonalán 2005-ben*. In: Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2005-ben. (szerk.: Zsidi P.) Aquincumi füzetek 12. Budapest 2006, 147–158.
- BESZÉDES–SZILAS 2007 J. BESZÉDES–G. SZILAS, *Őskori és római kori lelőhelyek feltárása az M6 autópálya budapesti szakaszának nyomvonalán 2006-ban*. In: Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2006-ban. (szerk.: Zsidi P.) Aquincumi füzetek 13. Budapest 2007, 233–248.
- BÍRÓ 1994 M. T. BÍRÓ, *The Bone Objects of the Roman Collection*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Ser. Arch. II. Budapest 1994.
- BÍRÓ 2000 T. M. BÍRÓ, *Pannoniai csontművészet*. Μουσείον 3, Budapest 2000.
- BÍRÓ 2002 T. M. BÍRÓ, *Combs and comb-making in Roman Pannonia: ethnical and historical aspects*. In: Probleme der früheren Merowingerzeit im Mittelmeerraum. Brno 2002, 31–71.
- BLANCHARD-LEMÉE–ENNAIFER–SLIM–SLIM 1966 M. BLANCHARD-LEMÉE–M. ENNAIFER–H. SLIM–L. SLIM, *Mosaics of Roman Africa. Floor Mosaics from Tunisia*. London 1996.
- BLAND–JOHNS 1993 R. BLAND–C. JOHNS, *The Hoxne Treasure. An Illustrated Introduction*. London 1993.
- BLAND–JOHNS 1994 R. BLAND–C. JOHNS, *The Hoxne Late Roman Treasure*. Britannia 25 (1994) 165–173.
- BORHY–SZÁMADÓ 1999 L. BORHY–E. SZÁMADÓ, *A Komárom/Szőny-MOLAJ „A” út lelőhelyen feltárt római szarkofágok*. In: Brigetio kincsei. Komárom 1999, 3–18.
- BORHY 2000 L. BORHY, *Aeternae Quietis Perpetuae Securitati: Ein Sarkophag aus Brigetio*. ZPE 130 (2000) 253–256.
- BORHY 2006 L. BORHY, *Vezető Komárom város római-kori köemlékeihez*. Acta Archaeologica Brigetionensia Ser. I. Vol. 5. Komárom 2006.
- BÖHME-SCHÖNBERGER 1985 A. BÖHME-SCHÖNBERGER, *Aus einem Schmuckkästchen: Der Schatzfund von Wiggensbach*. In: Die Römer in Schwaben. Jubiläumsausstellung 2000 Jahre Augsburg. München 1985, 116–117.
- BÖHME-SCHÖNBERGER 1997 A. BÖHME-SCHÖNBERGER, *Kleidung und Schmuck in Rom und den Provinzen*. Schriften des Limesmuseums Aalen 50. Stuttgart 1997.
- BURNAND 1961 Y. BURNAND, *Chronologie des épithaphes romaines de Vienne (Isère)*. REA 63, 1–2 (1961) 291–313.
- CERMANOVIĆ–KUZMANOVIĆ 1965 A. CERMANOVIĆ–KUZMANOVIĆ, *Die dekorierten Sarkophage in den römischen Provinzen von Jugoslawien*. AI 6 (1965) 89–103.
- CSEH–LÖRINCZ 2008 CSEH J.–LÖRINCZ B., *Római kori sírlelet Tatáról*. KEMMK 13–14 [2008] 49–62.
- DAUTOVA-RUŠEVLJAN 1983 V. DAUTOVA-RUŠEVLJAN, *Rimska kamena plastika u Jugoslovenskom delu provincije donje Pannonije. – Römische Steindenkmäler aus dem jugoslawischen Gebiet der Provinz Pannonia inferior*. Dissertationes et Monographiae Tom. 25. Novi Sad 1983.
- DIEBNER 1993 S. DIEBNER: *Arcus Septimii Severi (forum Boarium)*. In: Lexicon topographicum urbis Romae. Vol. I. Roma 1993, 105–106.
- DIEZ 1948 E. DIEZ, *Die Aschenkisten von Poetovio*. JÖAI 37 (1948) 151–174.
- DJURIĆ 2001 B. DJURIĆ, *Production of marble sarcophagi in Poetovio*. BudRég 34 (2001) 47–62.
- ENNABLI 1986 A. ENNABLI, *Les thermes du thiase marin Sidi Ghrib (Tunisie)*. MonPiot 68 (1986) 42–44.

- ERDÉLYI 1929 G., ERDÉLYI, *A pannoniai síremlékek ornamentikája*. A budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti Intézetének Dolgozatai X. Eger 1929.
- ERDÉLYI 1974 G., ERDÉLYI, *Római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon*. Apollo könyvtár 5. Budapest 1974.
- ÉRDY 1864 J., ÉRDY, *Tétényi római sírok*. ArchKözl 4 (1864) 11–14.
- FABRICIUS 1896 E. FABRICIUS, *Asclepiades*. In: PWRE IV. Stuttgart 1896, 1622–1635.
- FACSÁDY 1999 A. FACSÁDY, *Újabb temetőrészlet feltárása Budaujlak déli részén*. In: Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 1998-ban. (szerk.: Zsidi P.) Aquincumi füzetek 5. Budapest 1999, 20–25.
- FEHÉR 1997 B. FEHÉR, *Lexicon Epigraphicum Pannonicum*. Budapest 1994.
- FEHÉR 2005 B. FEHÉR, *Lexicon Epigraphicum Pannonicum, Supplementum 1994–2003*. Acta ArchHung 56 (2005) 213–244.
- FITZ 1963 J. FITZ, *Titulum memoriae posuit*. ARegia 2/3 (1963) 33–48.
- FITZ 1993 J. FITZ, *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit II*. Budapest 1993.
- FÜLEP 1957 F., FÜLEP, *A római tábor*. In: É., Cserey–F., Fülep, Nagytétény műemlékei. Műemlékeink. Budapest 1957, 5–20.
- FÜLEP 1962 F., FÜLEP, *Nagytétény. Rózsa Ferenc tér – MÁV vasútvonal között. Római tábor maradványai*. In: Pogány F. (szerk.), Budapest Műemlékei II., Magyarország műemléki topográfia VI. Budapest 1962, 643–652.
- FÜLEP 1968 F. FÜLEP, *Campona*. In: PWRE Suppl. XI. Stuttgart 1968, coll. 357–368.
- GABELMANN 1977 H. GABELMANN: *Zur Tektonik oberitalischer Sarkophage, Altäre und Stelen*. BJ 177 (1977) 199–244.
- GESZTI 1970 E., GESZTI, *A múlt tárgyi emlékei, települések és birtokviszonyok*. In: Joó E.–Tóth G.–Tóth S. (szerk.), Tétény-Promontor, Budapest XXII. kerületének története. Budapest 1970, 27–58.
- GESZTI 1972 E. GESZTI, *A nagytétényi kastély története*. Magyar Műemlékvédelem 1969–1970. Budapest 1972, 53–61.
- GOLDMAN 1994 N. GOLDMAN, *Reconstructing Roman Clothing*. In: J. L. Sebesta–L. Bonfante (ed), *The World of Roman Costume*. London 1994, 213–237.
- HALEY 1991 E. HALEY, *Migration and economy in Roman imperial Spain*. Barcelona 1991.
- HARL–LÖRINCZ 2002 F. HARL–B. LÖRINCZ, *Das römische Lapidarium in der Festung Komarno*. Komarno. Wien 2002.
- HENKEL 1913 F. HENKEL, *Die römische Fingerringe der Rheinlande und der benachbarte Gebiete I-II*. Berlin 1913.
- HIGGINS 1961 R. A. HIGGINS, *Greek and Roman Jewellery*. London 1961.
- KELEMEN 2008 H. KELEMEN M., *Solva. Esztergom későrómai temetői – Die spätrömischen Gräberfelder von Esztergom*. LibArch Ser. nov. no. III. Budapest 2008.
- KISS 1987 Á., KISS, *Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn*. Budapest 1987.
- KISS–SZILASI 2000–2001 P. KISS–A. B. SZILASI, *Római szarkofágok Répceszentgyörgyről – Römische Sarkophage aus Répceszentgyörgy*. Savaria 25/3 (2000–2001)[2002] 87–98.
- KOCH–SICHTERMANN 1982 G. KOCH–H. SICHTERMANN, *Römische Sarkophage*. München 1982.
- KOCSIS 2004 L. KOCSIS, *Nagytétény – Campona 2003. (Budapest, XXII. ker. Úttörők útja 13/a)*. In: Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2003-ban. (szerk.: Zsidi P.) Aquincumi füzetek 10. Budapest 2004, 126–146.
- KOVÁCS 1999 P., KOVÁCS, *Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén*. Studia Classica I. Piliscsaba 1999.
- KOVÁCS 2001 P., KOVÁCS, *Még egyszer a RIU 815 felirathoz*. AT 45 (2001) 233–236.
- KOVÁCS–SZABÓ 2005–2006 P. KOVÁCS–Á. SZABÓ, *Újabb latin feliratos átoktábla Pannoniából – Eine neue Fluchtafel mit lateinischer Inschrift aus Pannonia*. FolArch 52 (2005–2006) 49–55.

- KRANZ 1986 P. KRANZ, *Die Grabmonumente von Šempeter. Beobachtungen zur Entwicklung der Bildhauerkunst in Noricum während der mittleren und späteren römischen Kaiserzeit.* BJ 186 (1986) 193–239.
- KUZSINSZKY 1897 B., KUZSINSZKY, *Az Aquincumi Múzeum és köemlékei.* BudRég 5 (1897) 95–164.
- KUZSINSZKY 1900 B., KUZSINSZKY, *Újabb köemlékek az Aquincumi Múzeumban.* BudRég 7 (1900) 4–66.
- KUZSINSZKY 1934 B. KUZSINSZKY, *Aquincum. Ausgrabungen und Funde.* Budapest 1934.
- LÁNG 2001 O., LÁNG, *Kutatás a Római strand-fürdő területén.* In: Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2000-ben. (szerk.: Zsidi P.) Aquincumi füzetek 7. Budapest 2001, 89–95.
- LÁNG 2004 O. LÁNG, *Újabb adatok az úgynevezett testvérhegyi villa topográfiai helyzetéhez. – New data on the topographic position of the so-called Testvérhegy villa.* In: Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2003-ban. (szerk.: Zsidi P.) Aquincumi füzetek 10. Budapest 2004, 90–105.
- LÁNYI 1972 V. LÁNYI, *Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien.* Acta ArchHung 24 (1972) 53–213.
- LASSÁNYI–ZSIDI 2004 G., LASSÁNYI–P. ZSIDI, *Feltárások az aquincumi polgárváros délkeleti előterében. – Excavations in the southeastern foreground of the Aquincum Civil Town.* In: Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2003-ban. (szerk.: Zsidi P.) Aquincumi füzetek 10. Budapest 2004, 72–81.
- LASSÉRE 1973 J. M. LASSÉRE, *Recherches sur la chronologie des épitaphes paiennes de l’Africa.* AntAfr 7 (1973) 7–151.
- LŐRINCZ 2001 B. LŐRINCZ, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I: Die Inschriften.* Wiener Archäologische Studien 3. Wien 2001.
- LŐRINCZ 2002 B. LŐRINCZ, *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum IV.* Wien 2002.
- LŐRINCZ 2005 B. LŐRINCZ, *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum I2.* Budapest 2005.
- MARSHALL 1907 F. H. MARSHALL, *Catalogue of the Finger Rings, Greek, Etruscan and Roman in the British Museum.* London 1907.
- MARTIN-KILCHER 2000 S. MARTIN-KILCHER, *Mors immatura in the Roman world – a mirror of society and tradition.* In: J. Pearce, M. Millett, M. Stuck (ed.), *Burial, Society and Context in the Roman World.* Oxford 2000, 63–77.
- MIGOTTI 2005 B. MIGOTTI, *The ash-chest of Marcus Aurelius Glabrio from Siscia reconsidered.* In: *Illyrica antiqua, Ob honorem Duje Rendić-Miočević.* Zagreb 2005, 367–384.
- MIGOTTI 2007 B. MIGOTTI, *The social/gender context of the sarcophagus of a togata clarissima femina from Siscia (Pannonia Superior).* Archaeologia Bulgarica 11 (2007) 61–78.
- MIRKOVIĆ 1971 M. MIRKOVIĆ, *The Inscriptions from Sirmium and its Territory.* In: *Sirmium I.* Beograd 1971, 60–90.
- MÓCSY 1959 A. MÓCSY, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen.* Budapest 1959.
- MÓCSY 1962 A. MÓCSY, *Pannonia.* In: PWRE Suppl. IX. Stuttgart 1962, 515–776.
- MÓCSY 1963 A. MÓCSY, *Az életkor ismerete a Római Birodalomban.* AT 10 (1963) 201–211.
- MODRIJAN–WEBER 1965 W. MODRIJAN–E. WEBER, *Die Römersteinsammlung des Joanneums im Eggenberger Schlosspark. I. Teil, Verwaltungsbezirk von Flavia Solva.* SchSt 12 (1965) 3–118.
- MRÁV 1997 (Kézirat) ZS. MRÁV, *A pannoniai sírfeliratok formulakincse.* Kiadatlan egyetemi szakdolgozat. ELTE BTK Budapest 1997.

- MRÁV 1997–1998 ZS. MRÁV, *Die Bautafel eines Heiligtums aus Visegrád. Zur Ergänzung der Inschrift RIU 815*. In: Festschrift L. Barkóczi. MittArchInst 24 (1997–1998) 306–310.
- MRÁV 2001–2002 ZS. MRÁV, *Eine litterae aureae-Inschrift aus Intercisa*. FolArch 49–50 (2001–2002) 207–233.
- MRÁV 2005 ZS. MRÁV, *Die Fassade des Isis-Heiligtums in Savaria aus der Severerzeit*. In: Aegyptus et Pannonia II. Budapest 2005, 123–156.
- MRÁV 2007 Zs. MRÁV, *Római kori feliratok és faragott köemlékek Pátyról*. StCom 30 (2007) 403–423.
- MRÁV–OTTOMÁNYI 2004 Zs., MRÁV–K., OTTOMÁNYI, *De{i}fu(n)c(tus) exp(editione) Germ(anica) Lauri(aco) mort(e) sua. Egy Caracalla alamann expedíciója során elhunyt katonaszarkofágja Budaörsről*. Specimina Nova 18 (2004) 49–91 = uök, *De{i}fu(n)c(tus) exp(editione) Germ(anica) Lauri(aco) mort(e) sua – Sarkophag eines während der alamannischen Expedition Caracallas verstorbenen Soldaten aus Budaörs*. Acta ArchHung 56 (2005) 177–212
- NAGY 1928 L., NAGY, *Pelta díszítés a pannoniai köemlékeken*. ArchÉrt 42 (1928) 68–95.
- NAGY 1945 L., NAGY, *A budai hegyvidék újabb szórványos sírletelei*. BudRég 14 (1945) 535–560.
- NAGY 1950 T. NAGY, *Római köemlékek Transaquincum területéről*. BudRég 15 (1950) 359–388.
- NAGY 1971 T. NAGY, *Kőfaragás és szobrászat Aquincumban. – Taille de pierre et sculpture à Aquincum*. BudRég 22 (1971) 103–160.
- NOLL 1974 R. NOLL, *Vom Altertum zum Mittelalter*. Katalog der Antikensammlung I. Kunsthistorisches Museum. Wien 1974.
- OBERFRANK 1996 F., OBERFRANK, *Az aranyművesség története*. Budapest 1996.
- ONDREJOVÁ 1975 I. ONDREJOVÁ, *Les bijoux antiques*. Praha 1975.
- PAPE 1842 W. PAPE, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*. Braunschweig 1842.
- PÁSZTÓKAI-SZEŐKE s. a. J. PÁSZTÓKAI-SZEŐKE, „*The mother shrinks, the child grows. What is it? Spindle and Distaff in funeral Context from the Roman Province of Pannonia*”. In: Alfaro Giner, C. (ed.), *Women and Clothing: Aspects of female Identity in the Roman Empire and its Provinces*. Seminar on Women’s Studies in the ancient World. Valencia, 7–9. April, 2008.
- PAULOVICS 1937 I. PAULOVICS, *Mithras-oltár és thrák elemek Campona-ban*. In: Mahler Ede Emlékkönyv. Budapest 1937, 224–229.
- PAULOVICS 1957 I. JÁRDÁNYI-PAULOVICS, *Nagytényi kutatások*. RégFüz I/3. 1957.
- POCHMARSKI 1998 E. POCHMARSKI, *Überlegungen zur Chronologie der pannonischen Sarkophage*. In: Akten des Symposiums „125 Jahre Sarkophag-Corpus”. Marburg, 4.–7. Oktober 1995. (Hrsg.: G. Koch) Sarkophag Studien 1. Mainz 1998, 182–200.
- POCHMARSKI 2001 E. POCHMARSKI, *Zur Ikonographie und Chronologie der römischen Sarkophage aus Brigetio*. BudRég 34 (2001) 201–221.
- POCHMARSKI-NAGELE 1992 M. POCHMARSKI-NAGELE, *Die dionysischen Reliefs in Noricum und ihre Vorbilder*. Wien 1992.
- POPOVIĆ 2001 I. POPOVIĆ, *Late Roman and early Byzantine gold jewelry in National Museum Belgrade*. National Museum Belgrade, Antiquity VIII. Belgrade 2001.
- DE ROCH S. DE ROCH, *Tébessa. Antique Theveste*. Alger 1952.
- RUSEVA-SLOKOSKA 1991 L. RUSEVA-SLOKOSKA, *Roman Jewellery. A Collection of the National Archaeological Museum – Sofia*. Sofia 1991.
- SCHOBBER 1923 A. SCHOBBER, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*. Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien. Bd. X. Wien 1923.
- SCHOLZ 1992 B. SCHOLZ, *Untersuchungen zur Tracht der römischen Matrona*. Köln 1992.
- SIMON 1986 E. SIMON, *Die konstantinischen Deckengemälde in Trier*. Mainz 1986.
- SPEIDEL 1993 M. P. SPEIDEL, *The Fustis as a Soldier’s Weapon*. AntAfr 29 (1993) 137–149.

- SOLIN 1996 H. SOLIN, *Die stadtrömischen Skalvennamen. Ein Namenbuch. II. Teil: Griechische Namen.* Forschungen zur antiken Sklaverei. Beiheft 2. Stuttgart 1996.
- STEINDENKMÄLER L. BALLA–P. T. BUOCZ–Z. KÁDÁR–A. MÓCSY–T. SZENTLÉLEKY, *Die römischen Steindenkmäler von Savaria.* Budapest 1971.
- STOUT 1994 A. M. STOUT, *Jewelry as a Symbol of Status in the Roman Empire.* In: J. L. Sebesta–L. Bonfante (ed), *The World of Roman Costume.* London 1994, 77–100.
- SZABÓ 2003 Á. SZABÓ, *Die Dolichenus-Basis.* In: Beszédes–Mráv–Tóth 2003, 229–236.
- TÓTH 1985 E. TÓTH, *Római gyűrűk és fibulák.* Évezredek és évszázadok kincsei III. Budapest, 1985.
- TÓTH 1975–1976 I. TÓTH, *Az Iseum szobrászati díszítéséhez.* [Zum bildhauerischen Schmuck des Iseums] *Savaria* 9–10 (1975–1976) 93–104.
- TÓTH 1996–1997 I. TÓTH, *A savariai Iseum kutatásának eredményei és feladatai.* – *Ergebnisse und Aufgaben der Erforschung des Iseums von Savaria.* *Savaria* 23/3 (1996–1997)[1998] 329–352.
- UTCANÉVLEXIKON 2004 M. RÁDAY (szerk.), *Budapest utcanévlexikona.* Kalocsa 2004.
- YEROULANOU 1999 A. YEROULANU, *Diatrita. Gold pierced-work jewellery from the 3rd to the 7th century.* Athens 1999.
- VORBECK 1980 E. VORBECK, *Militärinschriften aus Carnuntum.* Wien 1980.
- WEBER 1984 W. WEBER, *Constantinische Deckengemälde aus dem römischen Palast unter dem Trierer Dom.* Trier 1984.

UNVERÖFFENTLICHTE RÖMISCHE SARKOPHAGFUNDE IM UNGARISCHEN
NATIONALMUSEUM I

Römischer Inschriftensarkophag aus Campona (Budapest XXII, Nagytétény, Angeli u. 25)

Auszug

Fülep und A. Burger haben im März 1961 in Budapest-Nagytétény (XXII. Bezirk) in der Nähe des einstigen Auxiliarkastells *Campona* auf dem Grundstück der Ady Endre u. und heutigen Angeli u. 25 einen sekundär für eine spätrömische Bestattung verwendeten Inschriftensarkophag freigelegt. Dieser und auch die spätere Bestattung waren gestört, aber einige Fundstücke waren im Sarkophag verblieben.

Der Sarkophag vertritt den im Pannonien der Severerzeit weit verbreiteten Sarkophagtyp mit dreigliedriger Frontseite, bei dem das von einem norisch-pannonischen Volutenmotiv begrenzte Inschriftenfeld auf beiden Seiten von einer Nische eingefasst wird. In der linksseitigen Nische ist das Relief einer am Altar offerbringenden älteren Frauengestalt und in der rechtsseitigen das eines jüngeren Mädchens eingemeißelt, das einer Schmuckkassette Schmuck entnimmt. Letzterer Bildtyp erschien im 3. Jahrhundert in der pannonischen Grabmalplastik und zeigt ein neues Frauenideal, bei dem Schönheit und Weiblichkeit der zu betonen gewünschte Wert sind. Der Sarkophag war ursprünglich bemalt, wovon sich die auf den Farben Rot, Weiß und Ocker beruhende Bemalung rekonstruieren ließ. Der Inschrift nach hatte den Sarkophag ein Vete-

ran des Ortes, Aurelius Asclepiades, für seine Tochter oder Ehefrau Aurelia Severa aufgestellt. Am Bestattungsrecht hatte später auch Ulpia Ursa Anteil erhalten, die entweder Asclepiades' Ehefrau und Severas Mutter oder Asclepiades' Mutter, eventuell seine zweite Ehefrau war. Sie sind in den seitlichen Nischen dargestellt. Die *memoriae*-Formel und die auf den Tag genaue Lebensalterangabe sind gleichfalls typische Wortwendungen der Grabtexte des 3. Jahrhunderts.

Von der sekundären und ausgeraubten spätrömischen Bestattung sind außer den durcheinandergeworfenen Knochen der beiden Verstorbenen (eines älteren Mannes und einer jüngeren Frau) nur erhalten: ein goldener Fingerring, der ein *opus interrasile* imitiert, mit Filigrantechnik und Granulierung gefertigt und mit einem Rankenmotiv verziert ist, Stücke eines zweireihigen Beinkammes, zwei Keramikfragmente und ein Eisennagel. Wegen der Bestattung im Sarkophag, selbst wenn dieser nur für eine Sekundärbestattung verwendet wurde, und der Goldschmuckbeigabe hat die Familie der Verstorbenen zur wohlhabenderen Schicht der Lokalbevölkerung gehört. Aus Campona verfügen wir zusammen mit dem aus Nagytétény bisher über Angaben von fünf Sarkophagen, ganz

sicher wurden sie alle – mittels Räumung des früheren Grabes – für spätrömische Bestattungen erneut verwendet.

Auch für die um die spätrömische Festung Campona eröffneten Gräberfelder trifft die Erscheinung zu, dass die Gräber im aufgegebenen Gebiet des früheren Vicus ausgehoben wurden. Auf Grund der bisher freigelegten und ausnahmslos unveröffentlichten Gräber – die jetzt erstmals mit dem Anspruch auf Vollständigkeit gesammelt wurden – konnten drei

Gräberfelder unterschieden werden. Aus dem östlichen kennen wir die bisher meisten Gräber, 20 + 8, die sich vor dem Garten des Nagytétényer Schlosses gruppieren, wahrscheinlich erstreckte sich das Gräberfeld ganz bis zur Fossa der spätrömischen Festung. Dasselbe trifft auf das westliche Gräberfeld zu, dessen eines Grab nahe bei der Fossa ausgehoben wurde. Das nordwestliche Gräberfeld – in dem der hier veröffentlichte Sarkophag gelegen hat – war isolierter, von ihm sind nur einige Gräber bekannt.

Zs. Mráv
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, Múzeum krt. 14–16. Pf. 364
H-1370